

UiT Norges arktiske universitet

Fakultet for biologi, fiskeri og økonomi – Norges Fiskerihøgskole

EUs markedsadgang for fisk og sjømat til Japan og Sør-Korea

- En komparativ analyse av handelsvilkårene til EU og Norge

Kristoffer Andreassen

Masteroppgave i fiskeri- og havbruksvitenskap (60 stp.), mai 2020

Forord

Fem år ved Norges Fiskerihøgskole (NFH) er over, og denne oppgaven representerer enden av mastergradsstudiet i fiskeri- og havbruksvitenskap. Denne oppgaven er skrevet for Norges Sjømatråd som ønsket å se nærmere på markedsadgangen til et av Norges viktigste markeder; EU. Læringskurven har vært bratt, men svært lærerik. Jeg har lært mye av å skrive denne oppgaven, og jeg håper den kommer til nytte for Norges Sjømatråds arbeid for å bedre norsk markedsadgang for norsk sjømat i fremtiden.

Jeg vil rette en stor takk til veileder Alf Håkon Hoel, som med stor tålmodighet og kunnskap har hjulpet til for å få denne oppgaven i havn. Jeg vil også takke biveileder Silje Gjerp Solstad v/ Norges Sjømatråd for muligheten til å få skrive masteroppgaven for dere, noe som ga oppgaven en mening og et mål.

Tiden ved Universitetet i Tromsø har vært flott, og det er takket være hele kull 2015 på fiskeri- og havbruksvitenskap. Dere har gjort tiden i Tromsø spennende, og alle de morsomme dagene ved NFH vil bli savnet.

Til slutt må jeg få takke Lena og Aila for å ha holdt ut med meg alle årene. Det har vært fint å kunne hente motivasjon og energi sammen med dere, og jeg har følt vi har jobbet mot et felles mål.

Tromsø, Mai 2020

Kristoffer Andreassen

Sammendrag

Den Europeiske Union (EU) er verdens største marked med en felles ytre tollmur, målt i verdi. EU er også Norges aller viktigste handelspartner for sjømateksport, og står for importen av om lag 2/3 av all norsk sjømateksport. Dette gjør at Norge står i en utsatt posisjon om EU skulle bortfalle som marked, og det er derfor interessant å skulle se på hvordan EUs markedsadgang er for sjømat i eksterne marked. I denne oppgaven har derfor fokuset vært på Japan og Sør-Korea, viktige markeder for både Norge og EU, og markeder som EU har inngått frihandelsavtaler med.

Utgangspunktet var velkjente teorier innenfor handel og makt. Teoriene ble benyttet til å belyse deler av problemstillingene. I tillegg var innhenting av viktige handelsdokumenter og avtaler avgjørende for å svare på andre deler av problemstillingene.

I studien presenteres det hvordan EUs markedsadgang for sjømat til Japan og Sør-Korea er, og hvordan rammevilkårene rundt sjømat i handelsavtalene er. Det er i tillegg sett på hvilke faktorer som kunne vært avgjørende for inngåelsen av avtalene og hvordan inngåelsen av EUs handelsavtaler kan ha påvirket Norges sjømateksport.

Av studien kommer det frem at de to handelsavtalene EU har er nokså lik, hvor begge fører til full tollfrihet på sjømat etter 5 år. Av faktorer som kunne være styrende for inngåelsen av avtalene er det maktposisjonen som EU har i forhandlinger, samt størrelsen på organisasjonen som ser ut til å være av størst betydning. I sammenligningen av handelsvilkårene er det EU som har best vilkår som følger av frihandelsavtaler til begge land, mens Norge fortsatt mangler frihandelsavtale med Japan. Dette medfører høyere tollsatser for sjømathandel mellom Norge og Japan. Påvirkningen av EUs handelsavtaler med Japan og Sør-Korea ser ikke ut til å ha påvirkning på norsk sjømateksport. Dette begrunnes med at produktene som Japan og Sør-Korea leverer til EU er ulike, og EU forsyner ikke Japan og Sør-Korea med like store volum som Norge av de viktigste artene makrell, kongekrabbe og laks.

Nøkkelord: *markedsadgang, handelsavtaler, EU, sjømateksport*

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Bakgrunn	1
1.2	Problemstilling.....	3
1.3	Metode	4
1.3.1	Dokumentanalyse	4
1.3.2	Komparativ caseanalyse	5
1.4	Oppgavens struktur og oppbygging.....	6
2	Teori og institusjoner i internasjonal handel	8
2.1	Handelsteori.....	8
2.2	Makt.....	9
2.2.1	Maktforholdet.....	10
2.3	Forhandlinger.....	11
2.4	The European Free Trade Association (EFTA).....	13
2.5	WTO	14
2.5.1	WTOs handelsvilkår.....	14
2.6	FAO – State of fisheries and aquaculture	16
3	EU.....	20
3.1	EU som eksportør av sjømat.....	20
3.2	Handelsavtalen mellom EU og Japan (EPA) av 1. Februar 2019	23
3.3	Handelsavtalen mellom EU og Sør-Korea av 1. Juli 2011.....	26
4	Norge.....	29
4.1	Norge som eksportør av sjømat	29
4.1.1	Eksport	29
4.1.2	Handelsavtaler	30
4.1.3	Norge, EFTA og EØS	31

4.2	Handelsavtalen mellom Norge (EFTA) og Sør-Korea av 1. september 2006.....	32
4.3	Handel mellom Norge og Japan	34
5	Analyse.....	36
5.1	Funn.....	36
5.2	Analysemodell.....	37
5.3	Oppbyggingen av handelsavtalene mellom EU og Japan/ Sør-Korea.....	38
5.4	Hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?	40
5.5	Problemstilling 2: Sammenligning av handelsvilkår og påvirkningen av handelsavtalene	42
6	Konklusjon	44
6.1	Konklusjon.....	44
6.2	Implikasjoner og videre forskning.....	45
	Referanseliste	46

Tabelliste

Tabell 1- Forventet påvirkning av EPA i 2035 i ulike sektorer (% og millioner euro).	24
--	----

Figurliste

Figur 1. En grunnleggende oversikt over WTO-avtalene.	15
<i>Figur 2. Viser volum av villfanget fisk og oppdrettsproduksjon fra 1950-2016. ....</i>	<i>17</i>
Figur 3. Viser de ti største eksportørene og importørene av sjømat i verden, målt i verdi (millioner dollar).	18
Figur 4. EUs viktigste eksportmarkeder i verdi.	20
Figur 5. EUs viktigste eksportmarkeder i volum.	21
Figur 6. Største eksportører til EU i verdi.	21
Figur 7. «The state of EU trade».	22
<i>Figur 8. Viser de 10 største eksportmarkedene for Norge de tre siste årene, hvor grønn søyle viser 2019. ....</i>	<i>29</i>
Figur 9. Viser verdien av ulike arter Norge eksporterte i 2019.	30
Figur 10. <i>Oversikt over Norges handelsavtaler. ....</i>	<i>31</i>
Figur 11. Viser Sør-Koreas import av norsk sjømat i 2018, målt i volum (vekt), og i verdi (dollar).	33
Figur 12. Eksportvarer fra Norge til Japan for 2018 (prosentvis), målt i verdi (Trading Economics, 2019).	34

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Handel med sjømat har vært svært viktig for en rekke lands økonomier i lang tid, og det forventes å være en viktig handelsvare også i årene som kommer¹. I 2018 var det en estimert produksjon på verdensbasis på hele 178,8 millioner tonn sjømat, noe som fører til et gjennomsnittlig konsum på over 20 kilo sjømat per år, per innbygger i hele verden¹. Norsk eksport av sjømat nådde i 2019 en viktig milepæl ved å passere en eksportverdi på 100 milliarder kroner, og endte på 107,3 milliarder kroner². Eksporten var på totalt 2,7 millioner tonn, men grunnet høye priser og god kvalitet på norsk sjømat er Norge den nest største eksportøren av sjømat i verden målt i verdi, kun Kina er større³.

For Norge er sjømat den tredje største eksportvaren etter olje og gass, og utgjør nesten 12% av den totale eksportverdien fra Norge, som var på 904 milliarder kroner i 2019⁴. I 2019 produserte Norge ca. 25000 sjømatmåltider per minutt, hele året². Dette resulterte i ca. 37 millioner måltider hver dag, og i et land med ca. 5,4 millioner innbyggere⁵ ville hver innbygger ha måttet spise nesten 7 fiskemåltider hver dag hele året for å konsumere alt. Det sier seg derfor selv at Norge har en enorm produksjon av sjømat i forhold til eget konsum, noe som igjen resulterer i at sjømatnæringen er avhengig av å få solgt fisken sin til andre markeder rundt om i verden.

Det kan med det konstateres at norsk sjømat må bli sett på som en internasjonal handelsvare hvis produksjonen skal fortsette slik den har vært til nå. Avtaler med andre land er nødvendig for å kunne selge norsk sjømat i andre markeder. Historisk sett har handel med fisk vært svært viktig for Norge, og allerede i vikingetiden ble den tradisjonelle tørrfisken benyttet som handelsvare for å bytte til seg andre verdifulle råvarer og gjenstander som var vanskelig å skaffe eller produsere i Norge⁶. I dagens samfunn har den «gamle» handelen med råvare-råvare endret seg til en byttehandel som baserer seg på råvarer i bytte mot valuta, og som igjen kan brukes til å skaffe råvarer eller tjenester, eller direkte investeres i videre utvikling.

---

¹ FAO. (2019). "Globefish highlights- A quarterly update on world seafood markets".

² Norges Sjømatråd. (2020). "Sjømateksport for 107,3 milliarder kroner i 2019".

³ FAO. (2018). "The state of world fisheries and aquaculture 2018".

⁴ SSB. (2019). "Utenrikshandel med varer".

⁵ SSB. (2019). "Fakta om befolkningen".

⁶ Norges Fiskeri- og Kysthistorie. (u.å.) "BAND 1: FRAM TIL 1720".

Norske myndigheter forhandler med andre land om markedsspørsmål, både for å kunne verne egne interesseområder fra internasjonal import, men samtidig kunne fremme eksport av varer til andre markeder for å øke Norges eksportverdi.

Den Europeiske Union, heretter EU, har lenge vært det viktigste markedet for norsk sjømat. I 2019 ble det eksportert sjømat til EU for 68 milliarder kroner², eller ca. 63% av den totale eksportverdien for sjømat fra Norge. Selv om Norge har et samarbeid med EU gjennom EØS-avtalen, faller ikke handel med fisk og landbruksvarer inn under denne avtalen, men er regulert i egne bestemmelser i EØS-avtalen⁷. Handelspremissene her fører til en høy tollmur for norsk sjømat inn til EU, og tollbelastningen øker generelt med bearbeidingsgraden. Dette fører til at vi eksporterer i høy grad ubearbeidet fisk til EU for bearbeidelse, før den går videre til andre markeder. Store potensielle verdier kan derfor gå tapt i bearbeidingsleddet som følge av tollhindringene. Det har for øvrig vært varierende grad av interesse for å skulle gå i forhandlinger om en frihandelsavtale på sjømat under ulike regjeringer, og den nåværende regjeringen har ytret at en slik forhandling vil medføre usikkerhet og ustabilitet for norsk sjømateksport i flere år⁸.

For både Norge og EU er handelsmarkedene i Asia av stor betydning. Handelsavtaler med de viktigste handelspartnerne i Asia, vil kunne føre med seg store besparelser i toll og økt handel⁹. EU og Sør-Koreas handelsavtale ble ratifisert i 2015¹⁰, mens avtalen mellom EU og Japan ble gjeldene fra 2019 (European Commission, 2018a). Avtalene omfatter det meste innen varer og tjenester mellom markedene og begge avtalene er historisk sett ferske, slik at virkningene av avtalene ikke er helt avklarte enda. Sjømat utgjør totalt sett en liten del av økonomien til Japan og Sør-Korea, sammenlignet med Norge¹¹. Fordi det utgjør en så liten del av økonomien, er det viktig for Norge å se på vilkårene som omhandler sjømat i andre lands avtaler, da dette viser konkurransevilkårene til en av Norges viktigste handelspartnerne.

---

⁷ Utenriksdepartementet. (2015). "Hva EØS-avtalen omfatter".

⁸ Utenriks- og forsvarskomiteen v/leder Anniken Huitfeldt. (2019). "Dokument 8:58 S (2018-2019) Representantforslag fra stortingsrepresentantene Audun Lysbakken, Solfrid Lerbrekk og Arne Nævra om å utrede alternativer til EØS-avtalen". S. 3.

⁹ Fukanari, K. (2017). "The Significance of the Japan-EU Economic Partnership Agreement".

¹⁰ Davies, H. (2018). "EU-Korea: the Free Trade Agreement and the Framework Agreement What do they mean for higher education?".

¹¹ UN Comtrade Database. (2019). "World trade statistics".

En endring i andre lands handelsmønstre kan dermed få betydning for den fremtidige norske handelen av sjømat.

1.2 Problemstilling

I denne oppgaven er målet å få en dypere forståelse av hvordan avtaler om EUs handel med sjømat til markeder utenfor EU er bygd opp, og hvilke faktorer som er styrende for inngåelsen av avtaler. Det er også et mål å se på konsekvensene av inngåelsen av handelsavtaler mellom andre land som vil kunne påvirke norsk eksport av sjømat til aktuelle markeder. Internasjonal handel er kompleks og formet av en rekke faktorer som til sammen utgjør grunnlaget og vilkårene for flyten av varer og tjenester rundt om i verden.

Problemstillingene for denne masteroppgaven er således:

1. *«Hvordan er handelsavtalen mellom EU og Japan/ Sør- Korea bygd opp når det gjelder handel med sjømat, og hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?»*
2. *«Hvordan er Norges og EUs handelsvilkår til Japan/ Sør-Korea, satt opp mot hverandre, og påvirkes Norges sjømateksport av EUs avtaler?»*

Problemstillingene reiser flere spørsmål som må besvares. Første del vil være å se på oppbygningen av handelsavtalene og hvordan sjømat er behandlet i disse. Med dette menes å se nærmere på hvordan handelsbarrierene for markedene endret seg etter inngåelsen av avtalene. Det vil innebære å se nærmere på områdene i handelsavtalene som omfatter tollsatser samt veterinære regelverk og opprinnelsesrettigheter. Det vil også være nyttig å se på samspillet mellom andre produktgrupper og sjømat, for å bedre kunne forstå i hvilken grad de påvirker hverandre i fastsettelsen av rammeverket.

En annen del av problemstillingen dreier seg om å se nærmere på hvilke faktorer som var styrende for inngåelsen av avtalene. Med dette menes det å se nærmere på *maktbalanse*, *forhandlingsmakt*, og *forhandlinger*. Ved hjelp av teorier knyttet til disse begrepene kan en få bedre oversikt over hvilke forhold som påvirker internasjonale avtaler mellom land eller markeder. Vi vil også kunne bruke opplysningene til å kunne belyse viktigheten handelsavtaler. Det vil også være nyttig å forstå dette temaet for å bedre kunne vurdere

samspillet mellom de ulike varegruppene, og hvordan handel med sjømat påvirkes av andre handelspolitiske interesser innen både varer og tjenester.

Den andre problemstillingen stiller spørsmål ved hvilken grad Norges handel påvirkes av EUs handelsavtaler, samt å sammenligne EU og Norges handelsvilkår til Japan/ Sør-Korea. Fordi EU er Norges viktigste marked for sjømat², er det i Norges interesse å følge med på utviklingen av EUs handelsavtaler, da det kan ha stor effekt på norsk eksport. For eksempel hvis et annet land forbedrer sin markedsposisjon til EU ved bedre handelsvilkår, vil Norge kunne miste markedsandeler i sitt viktigste eksportmarked. I likhet med EU har Norge også inngått en frihandelsavtale med Sør-Korea, men ikke med Japan. Ved å skaffe en dypere forståelse for hva som var styrende i EUs avtale med Japan, kan dette komme til nytte i en eventuell forhandling for Norge om en slik avtale skulle være ønskelig å inngå. Funnene i denne oppgaven vil også kunne brukes til å forstå mekanismene omkring inngåelser av avtaler, og de mulige konsekvensene dette kan få for andre konkurrerende eller samarbeidende markeder.

1.3 Metode

I avsnittet om metode får man innsyn i hvilke metodiske tilnærminger som er benyttet for i best mulig grad kunne svare på de problemstillingene beskrevet i oppgaven. Det vil også gi en forståelse av avgrensingen tilknyttet omfanget av datainnsamling, og grunnlaget for videre analyse av resultatene og informasjon som blir innhentet. Rammene for oppgaven er satt av problemstillingene som er beskrevet, og for å kunne svare på de på best mulig måte, har jeg valgt å bruke de kvalitative forskningsmetodene dokumentanalyse og komparativ caseanalyse som metoder i denne oppgaven. Første del består av en deskriptiv fremstilling av informasjon innhentet om politikk, forhandlinger og makt, noe som blir beskrevet som «analysis of policies» (Hill, 2013 s. 5). Den andre delen tar for seg virkningene av begrepene.

1.3.1 Dokumentanalyse

For å kunne svare på den første problemstillingens spørsmål om hvordan handelsavtaler er bygd opp, er jeg nødt å bruke eksisterende informasjon som er tilgjengelig knyttet temaet. Dette vil si at handelsavtaler og andre relevante avtaler vil bli brukt for å svare på spørsmålet.

Tjora (2012) beskriver denne datainnsamlingsmetoden som «dokumentstudier». Dette vil si at en bruker dokumenter og data som i utgangspunktet er ment til å tjene andre formål enn forskning, til å generere empiriske data (Tjora, 2012).

Fordelen med å bruke dokumentanalyse i denne oppgaven er at slike dokumenter (det vil si avtalene) gir en objektiv og formell fremstilling av dataene som innhentes. Dette er spesielt viktig i en slik problemstilling hvor det ofte er splittede politiske meninger om hvordan utviklingen og forhandlingene bør skje, og det vil kunne gi et historisk perspektiv på det som har skjedd. Det vil derfor være riktig å si at dataene som er innhentet ved hjelp av denne metoden har en historisk følsomhet ved at det er skrevet for et spesifikt publikum, til en bestemt tid og kontekst (Tjora, 2012).

Dataene som er innhentet er fra ulike kilder, og ble først sortert etter innhold og opphavssted. Dette var handelsavtaler, andre avtaler knyttet til handel, og offentlig tilgjengelig informasjon fra ulike etater og stater. Fordelen med alle disse dokumentene er at innholdet er oversiktlig og strukturert, samt at det er svært formelt og objektivt skrevet, da informasjonen først og fremst ikke er ment brukt til forskning. En svakhet med denne type data er at det ikke kommer frem ny informasjon som ikke er tilgjengelig for offentligheten av datainnsamlingen, slik det ville kunne gjøre i for eksempel et intervju. En annen svakhet er at fordi dokumentene ikke var ment til forskning i utgangspunktet, kan det ta noe lengre tid å sortere og hente ut relevant informasjon til det spesifikke målet i oppgaven. Slike avtaler og offentlige dokumenter er også historisk sensitiv, slik at noe data som fortsatt er relevant er veldig gamle dokumenter, men det kan også være positivt i den grad at informasjonen vil gi et nøytralt bilde av hvordan tilstanden var da dokumentene ble skrevet. I oppgavens kapitler ser man en tydelig organisering av informasjon, som at handelsavtaler og informasjon omkring dem er presentert likt, samt at de ulike institusjonene er beskrevet hver for seg, og var i så måte en egen del av datainnsamlingen.

1.3.2 Komparativ caseanalyse

På grunnlag av problemstillingenes utforming; å sammenligne EUs handelsavtaler med Norges handelsavtaler og premisser med Japan og Sør-Korea, vil det være naturlig å sette opp Norge og EU som to ulike caser. Fordi det skal undersøkes hva som var styrende for inngåelsen av avtalene og hva betydningen av avtalene er, må man i første omgang bruke

dokumentanalyse for datainnsamlingen og en del av analysearbeidet, slik at den komparative caseanalysen først kommer til syne i analysedelen. Det vil være mulig å bruke denne metoden fordi casene Norge og EU på mange måter er avvikende i den grad at Norge har frihandelsavtale med ett av de to markedene, mens EU har med begge, og at det historisk sett har vist seg at Norge følger EUs forhandlinger. Dette gjør at vi kan ta utgangspunkt i Lijpharts (1971) metode om «deviant case studies». En metode som ser på avvikende caser, slik som Norge og EU er.

1.4 Oppgavens struktur og oppbygging

Denne masteroppgaven er bygd opp slik at informasjonen omkring EU og Norge som caser skal komme tydelig frem. Informasjonen som kommer frem av oppgaven skal kunne brukes til å besvare problemstillingene samt å kunne gi en forståelse av internasjonal handel, avtaler og forhandlinger, spesielt rettet mot fiskeri- og sjømatpolitikk og eksport. I tillegg vil det bli sett nærmere på om det vil være mulig å komme med forklaringer på faktorer som har kunnet påvirke forhandlingene, og som ikke litteraturen har undersøkt tidligere, i tråd med Lijpharts (1971) teori om komparative casestudier og hypotesegenerering. Oppgaven forsøker å finne teorier som forklarer inngåelsen av handelsavtaler, og bruke dette til å forstå inngåelsen av avtalene mellom EU og andre markeder. Dette er for å kunne se på i hvilken grad forklaringen er overførbart til Norge.

Totalt har oppgaven seks kapitler, som hver tar for seg et eget tema. Den første delen vil være en innledning til oppgaven, hvor bakgrunn for oppgaven blir nevnt og et rammeverk satt. Videre vil det være en presentasjon av problemstillingene. Presentasjonen avgrensar oppgaven ytterligere og danner starten av det gjennomgående temaet som oppgaven omhandler. Deretter vil det metodiske rammeverket for datainnsamlingen bli presentert og begrunnet.

I neste del av oppgaven vil det teoretiske grunnlaget bli satt. Her vil en gjennomgang av sentrale begreper og temaer bli gjennomgått samt argumentasjon som forankrer generaliserte teorier til temaet. De politiske institusjonene vil så bli beskrevet og presentert som en del av det teoretiske rammeverket. De er med å danne en forståelse av hvordan handelsvilkårene til

de ulike markedene er bygd opp, og hvilken betydning de kan ha for forhandlinger og samarbeid.

Den neste delen, som omfatter kapittel 3 og 4, vil være en deskriptiv fremstilling av de to casene, EU og Norge. Dette innebærer å presentere bakgrunnen, eventuelle samarbeid og relevant informasjon i innholdet til handelsavtalene mellom casene og Sør-Korea og Japan. Her vil det bli lagt særlig vekt på innhold og reguleringer omkring handel av sjømat i de ulike markedene.

Siste del av oppgaven har som formål å analysere datamaterialet som er innhentet, forankre det i teorier, og svare på problemstillingene. Avslutningsvis vil det bli presentert forslag til videre forskning og ubesvarte spørsmål som det er mulig å se videre på.

2 Teori og institusjoner i internasjonal handel

For å kunne analysere de viktigste strategiske tilnærmingene til stater i forhandlinger angående handel, er det først av alt viktig å forstå hvorfor mellomstatlig handel er viktig for nasjoners oppbygging og utvikling. Hensikten med litteraturgjennomgangen er å kunne belyse viktige temaer, begreper og fokusområder innenfor internasjonal handel, handelspolitikk og strategier, og er en forutsetning for å kunne føre en datainnsamling basert på et teoretisk perspektiv i oppgaven. I dette kapitlet vil det først være en gjennomgang av noen av de mest relevante teoriene omkring temaet og med tanke på problemstillingene. Videre vil en deskriptiv fremstilling av viktige institusjoner og verdensbildet omkring sjømathandel bli presentert. Informasjonen som kommer frem av dette kapitlet vil danne grunnlaget for å kunne analysere informasjonen som innhentes og presenteres senere i oppgaven.

2.1 Handelsteori

Gjennomgangen av handelsteori begynner med å se på kanskje den mest klassiske modellen for internasjonal handel, Ricardos (1817) teori om komparative fortrinn. Denne teorien forklarer at internasjonal handel fører til økt velstand når de respektive landene fokuserer på de produksjonsområdene som gir høyest produktivitet. Dette vil videre føre til en overproduksjon av varer som kan selges på det internasjonale markedet og bidra til å finansiere import av andre varer som landet ikke kan produsere like effektivt. Ricardo underbygger denne teorien med et eksempel mellom England og Portugal, og produksjonen av tekstil og vin. Selv om Portugal kan produsere både vin og tekstil mer effektivt enn England, vil det være mer lønnsomt for Portugal å fokusere på en overproduksjon av vin, og overlate produksjon av tekstil til England. Dette fordi det komparative fortrinnet ved produksjon av vin er såpass mye større enn ved produksjon av tekstiler, at det vil lønne seg mer enn om de reduserte vinproduksjonen for å produsere tekstil. Norges produksjon av olje/gass, fisk og vannkraft vil sådan være et stort komparativt fortinn i handelen med mange land.

Nyere handelsteori bygger videre på den klassiske modellen, men har beveget seg vekk fra å omhandle hva som skaper velstand, til et mer inngående syn på drivkreftene bak internasjonal handel og forklaringer av handelspolitiske forskjeller hos ulike land (Betz, 2017). Nyere litteratur har blitt mer kompleks, og det er omtalt flere ulike tilnærminger for å kunne analysere og forklare ulike handelsmønstre. Et av skillene er omtalt som «The Great Divide» (Clark, 1998). Dette viser til at det går et skille mellom nasjonalt nivå og overnasjonalt nivå,

og at disse er grunnleggende forskjellige. I studien av de handelsavtalene og inngåelsen av disse for Norge, EU, Japan og Sør-Korea, kreves det innsikt i både nasjonalt og overnasjonalt analysenivå. Det vil derfor her være en påfølgende gjennomgang av handelsteori sett i lys av de to nivåene.

For det overnasjonale analysenivået menes det at et lands handlinger og interesser er begrenset eller muliggjort på bakgrunn av de internasjonale omgivelsene (Chorev, 2007). Med dette synet vil ikke landenes egne satsinger komme til uttrykk, og det er gitt at et hvert marked tilføyer seg det internasjonale. For det nasjonale analysenivået er tilnærmingen til internasjonal handel og tilpasning, en annen. Fokuset her ligger mer på nasjonale aktører og strukturer, høy grad av proteksjonisme, samt at det blir sett bort fra de internasjonale omgivelsene i større grad (Chorev, 2007). Dette gjør at nasjonal politikk, strukturering og subsidiering for viktige nasjonale interesser blir verdsatt høyere enn en ren makroøkonomisk gevinst i et internasjonalt marked. Likevel vil et syn som bare kommer gjennom et nasjonalt analysenivå føre til at man glemmer påvirkningen utenlandske institusjoner, slik som EU, har på nasjonale interesser (Backe, 2019). Et annet problem med denne fremstillingen er at litteraturen i begge analysenivåene ofte tar for gitt et fritt marked og frihandel på en rekke varer, spesielt innenfor matproduksjon. For Norge spesielt er dette svært uheldig da det er et stort fokus på proteksjonisme ovenfor både fiskeri og landbruk på nasjonalt nivå, som gjør det vanskeligere å skulle forhandle frem avtaler med andre markeder som ønsker å eksportere fisk og landbruksvarer inn til Norge.

2.2 Makt

Et viktig felt innenfor studier av internasjonale relasjoner er begrepet *makt*. Maktbegrepet er stort og tar for seg flere elementer både innenfor mellomstatlig kommunikasjon, men også kommunikasjon og virkning på et individnivå. Hensikten med å få en bedre forståelse av makt her er å kunne forstå i hvilken grad makt påvirker inngåelsen av handelsavtaler, og hvordan makt aktivt brukes som et virkemiddel i handelspolitikken. Et teoretisk grunnlag innenfor temaet vil være nyttig for å senere kunne analysere begreper som «byttemakt», «handelssamarbeid» og «kontroll».

I boken *Power: A radical view* kommer det en fremstilling om makt, og at den kan sees på i tre dimensjoner (Lukes, 2005). Denne fremstillingen er en av de mest populære innen nyere forskning rundt temaet. Den første dimensjonen Lukes tar opp er det tradisjonelle synet på makt: A får sin vilje på bekostning av B. Dette kan gjøres på ulike måte, men alle er en form for direkte utførelse av makt. Det mest ekstreme eksempelet er vold, men det kan også innebære å tvinge gjennom et vedtak i stortinget på grunn av et flertall.

Den andre dimensjonen av makt er en form som skjer indirekte. Her handler det ikke om hvem som har makten, men under hvilke omstendigheter et tema blir diskutert. Denne formen har blitt eksemplifisert med at A forhindrer Bs sak i å komme opp til diskusjon ved å heller diskutere et annet tema. Dette kan da A gjøre fordi A innehar makten over situasjonen (Lukes, 2005). Ofte ser man særlig i politikken hvor den ledende parten definerer et innspill som ligger utenfor det som er på dagsorden, slik at B aldri får drøftet sin sak.

Den tredje, og siste definisjonen på makt ifølge Lukes (2005) er en enda mer indirekte form for makt. Dette kan gjøres ved å påvirke andres tanker og dermed påvirke det endelige valget disse tar. Definisjonen blir derfor at A påvirker B til å gjøre det A vil, fordi B vil det samme i beslutningstakingen (Lukes, 2005). En slik form for makt kan være vanskelig å måle i en analytisk kontekst. Et eksempel på en slik virkning kan være at arbeidstakere sier seg fornøyde med dårlig arbeidsmiljø i redsel for oppsigelser ved uenighet. Et annet kan være religiøse seremonier eller opptog fører til at de troende knytter seg enda sterkere til bevegelsen.

2.2.1 Maktforholdet

Maktforhold kan betraktes fra to ulike sider: *ressurser* og *utøvelse* (Engelstad, 2019).

Ressursene som en part har til disposisjon, kan benyttes til å skaffe seg makt. For eksempel kan dette være kapital som en bedriftseier har for å betale de ansatte, og dermed skaffer seg makt ved å inneha kontroll over denne ressursen. Det kan også være at en sjef innehar kunnskap nok til å kunne gi beskjeder og ha «makt» over de ansatte (Engelstad, 2019). Innenfor internasjonal handel og politikk har også tilgjengelige ressurser blitt brukt for å skaffe seg makt. Dette kan være for eksempel å skaffe seg makt via militære ressurser eller våpen, store landområder eller verdifulle ressurser som kapital eller industri. Aktuelt i denne oppgaven blir videre å se på om det finnes maktforskjeller i de ulike partene, og om EU

innehar større ressurser enn de andre partene og kan bruke dette som en form for makt over forhandlingene.

Engelstad (2019) forklarer videre at maktforhold også kan betraktes med hensyn til *utøvelse*. Dette er tett knyttet opp mot ressurser og handler om evnen til å kunne utnytte og håndtere ressursene en har til disposisjon for å kunne utøve makten til egen fordel. For eksempel kan dette være å være god å forhandle, ha overtalelsesevne eller utnytte strategiske muligheter (Engelstad, 2019). De to begrepene er avhengige av hverandre for å kunne fungere for utøvelse av makt. Ved å inneha ressurser uten å kunne bruke den som makt, utøver en dermed ikke makt. Det samme gjelder om en prøver å utøve makt uten å inneha ressurser.

Den vanligste oppfatningen av begrepet makt er at det er en form for styring som skjer i forholdet mellom individer eller grupper. Dette utgjør bare en liten del av maktforholdet i det moderne samfunn (Engelstad, 2019). Den aller viktigste makten vi har er samlet i større organisasjoner. Dette er for eksempel store bedrifter, forvaltningsorganer, politiske organisasjoner, handelssamarbeid eller stater. Dette er fordi tilgangen på større ressurser gir mer makt. For internasjonal handel er det derfor viktig å forstå de overnevnte prinsippene når vi videre skal se på forhandlingsteori, særlig knyttet opp mot handelsavtaler som er inngått.

2.3 Forhandlinger

Ved å se på forhandlingsteori kan vi bedre analysere tidligere forhandlinger, si noe om forhandlingsutfall og forstå hvordan partene bør opptre for å få mest mulig uttelling i ulike forhandlingssituasjoner. Innen moderne forhandlingsteori er det et spesielt stort fokus på forhandlerne og forhandlingssituasjoner, og da særlig på effekten av å koble ulike saksområder (Backe, 2019). Det mest gunstige utfallet i en forhandlingssituasjon er om gevinsten er størst mulig for de innenlandske interessegruppene, men samtidig noe som de øvrige partene godtar (Harstad, 2015).

Internasjonal litteratur på feltet trekker som nevnt frem effekten av sakskobling i forhandlinger som et spesielt viktig tema. Horstman, Markusen og Robles (2000) fant at forhandlinger som skjer med ulike saksområder parallelt har større sannsynlighet for å lykkes enn forhandlinger som skjer på grunnlag av områder som forhandles separat. Gevinsten av en slik sakskobling fører til at man vil ofre deler av sakene til fordel for en annen, men det vil

alltid være positivt å forhandle slik så fremst de ofre og innrømmelser som skjer ikke er ujevnt fordelt (Horstman et. al. 2000). I de tilfellene der gevinstene av sakskoblinger fører til en ujevn fordeling vil det landet som går mot det vinnende utfallet presse på, selv om det «tapende» landet stritter imot (Harstad, 2015). Denne modellen ble testet ut i praksis i forhandlingene mellom USA og Canada, hvor konklusjonen ble at ved hjelp av sakskoblinger inngikk landene avtaler som de ellers ikke ville inngått uten. I dette tilfellet gjaldt det at USA ønsket å innføre strenge betingelser for handel av tjenester og investeringer, mens Canada ønsket kun dette for handel av varer. Canada gikk til slutt med på USAs krav selv om Canada oppfattet at det ikke var noe å tjene på at de tok med de strenge betingelsene på tjenester og investeringer. I ettertid så de at avtalen førte til økt grad av velferd i staten som følger av økt handel av varer (Horstman et. al. 2000).

I Norge er det også gjort forsøk på å kartlegge forhandlingsstrukturen innen norsk handelspolitikk. Melchior og Sverdrup (2015) skrev en bok om interessekonflikter i norsk handelspolitikk hvor spesielt sakskoblingslitteraturen ble anvendt. Dette er spesielt interessant for denne oppgaven da den tar for seg områder som omfatter Norges offensive forhandlinger for markedsadgangen til fisk og sjømat. Dette blir så studert i en motsetning til andre mer defensive interesser Norge har, slik som for eksempel landbruk. Melchior og Sverdrup (2015) skriver blant annet «Hvordan kan man troverdig kreve frihandel for fisk mens man samtidig krever flere hundre prosent toll for landbruk?» (Melchior og Sverdrup, 2015 s. 25). Spørsmålet reiser noen sentrale problemstillinger innenfor norske handelsinteresser, og er tett knyttet opp mot sakskoblingsteorien tidligere omtalt.

Både Melchior og Sverdrup (2015) samt Rye (2015) peker på at Norges manglende evne til å koble fiskeripolitikk og landbrukspolitikk har ført til at tidligere forhandlinger ikke har ført til full liberalisering i noen av de inngåtte handelsavtalene (Melchior og Sverdrup, 2015; Rye, 2015). Selv om det har blitt fremsatt sterk kritikk mot Norges forhandlingsstrategier for å fremme norske interesser gjennom et teoretisk perspektiv, fremmes det også kritikk mot noe av litteraturen fordi den alene kan være lite egnet til studie av norsk markedsadgang for fisk og sjømat (Backe, 2019). Dette er for eksempel ved at kritikken alltid handler i retrospektiv, og at de handelspolitiske motsetningene i liten grad problematiseres. (Backe, 2019).

2.4 The European Free Trade Association (EFTA)

The European Free Trade Association, heretter EFTA, ble stiftet i 1960 av de da syv statene; Storbritannia, Sveits, Norge, Østerrike, Portugal, Danmark og Sverige. Denne mellomstatlige organisasjonen ble opprettet med det mål om å få på plass frihandel mellom statene og et ytterligere økonomisk samarbeid¹². (I dag er det bare Norge og Sveits som er igjen av de opprinnelige landene som var med å stifte organisasjonen, og i tillegg har Island og Liechtenstein blitt med i senere tid. Totalt har det vært 10 land med i EFTA, men alle utenom de nåværende statene avsluttet på et tidspunkt sitt medlemskap i EFTA, til fordel for EU¹³.

Siden starten har selve kjernen til EFTA dreiet seg om å samarbeide for en god relasjon til EU. I tillegg vil en slik mellomstatlig organisasjon stå sterkere i forhandlingene om handelsavtaler med tredjepartsland både i- og utenfor Europa, noe de har gjort aktivt helt siden 1990¹². Totalt har EFTA nå 29 handelsavtaler, med totalt 40 land utenfor EU¹⁴. Norge har i tillegg til dette 2 bilaterale avtaler med Grønland og Færøyene¹⁵.

For Norge har handelsavtaler, med fri handel av varer og tjenester, bidratt til å gjøre landets økonomi god. Spesielt viktig var det da Norge fikk på plass en avtale om fri handel av fisk og sjømat mellom EFTA-statene i 1989. I 2011 var eksporten av norsk, fersk laks ni ganger større enn i 1989, både i volum og verdi (Ørebech, 2011). I 1992 ble EØS-avtalen inngått mellom 28 land i Europa, og er den mest omfattende internasjonale handelsavtalen Norge er med i. Avtalen sikret med noen unntak fri flyt av varer, tjenester, personer og kapital i EU sitt indre marked for medlemslandene, og trådte i kraft 1. Januar 1994¹⁶.

---

¹² EFTA. (u.å.) "The European Free Trade Association".

¹³ EFTA. (U.Å.). "EFTA through the years".

¹⁴ EFTA. (U.Å.) "Free Trade Agreements and Trade Relations by Partners"

¹⁵ Nærings- og Fiskeridepartementet. (2018). "Norges frihandelsavtaler".

¹⁶ Utenriksdepartementet. (2017). "Ofte stilte spørsmål".

2.5 WTO

The World Trade Organization, heretter WTO, ble etablert i 1. Januar 1995, og er en global organisasjon med handelsregelverk mellom nasjoner¹⁷. Totalt har WTO 164 medlemsland som representerer hele 98% av verdenshandelen¹⁷. Organisasjonen har som mål å sikre en handelsflyt mellom markeder som er så forutsigbar og fri som mulig.

Historisk sett begynte det internasjonale handelssamarbeidet som nå WTO representerer, med en avtale inngått i 1947, GATT (the General Agreement on Trade and Tariffs). Avtalen ble inngått av hovedsakelig 23 velstående vestlige land, med det formål å skulle øke internasjonal handel (Farsund, 2009). Avtalen som ble virkende fra 1948, har med tiden gjennomgått en rekke endringer og modifikasjoner, men den første virkelig store endringen kom under det som kalles Uruguay-runden¹⁸. Denne forhandlingsrunden som varte fra 1986 til 1994 resulterte til slutt i en ny utgave av GATT. Den tidligere avtalen hadde virkeområde omkring handel av varer, mens versjonen som ble virkende fra 1995 også omfatter regelverk i forbindelse med handel av tjenester og immaterielle rettigheter¹⁸. I tillegg til dette ble også oppgavene til GATT som omhandlet administrering og forhandlinger knyttet opp mot multilateralt regelverk, overtatt av WTO¹⁸. Det ble også opprettet flere divisjoner som er underlagt WTO, som skulle ta seg av blant annet tvisteløsning, immaterielle rettigheter og en egen mekanisme som skulle gi innsyn og gjøre all aktivitet transparent. WTO består nå av en rekke avtaler og mekanismer som det nå skal sees nærmere på.

2.5.1 WTOs handelsvilkår

Sammen utgjør WTO-avtalene et sett med regelverk og avtaler mellom medlemslandene som har som hovedformål å fremme handelsflyt og økonomisk vekst, hvor reglene skal være transparente og forutsigbare for å hindre økonomisk diskriminering mellom ulike markeder, som vist i figuren nedenfor.

---

¹⁷ WTO. (U.Å.). "The WTO".

¹⁸ WTO. (1998) "THE WTO AGREEMENT SERIES 2- GENERAL AGREEMENT ON TARIFFS AND TRADE"

In a nutshell					
The basic structure of the WTO agreements					
	Goods	Services	Intellectual property	Disputes	Trade policy reviews
<i>Basic principles</i>	GATT	GATS	TRIPS	Dispute settlement	TPRM
<i>Additional details</i>	Other goods agreements and annexes	Services annexes			
<i>Market access commitments</i>	Countries' schedules of commitments	Countries' schedules of commitments (and MFN exemptions)			

Figur 1. En grunnleggende oversikt over WTO-avtalene¹⁸.

GATT er hovedavtalen som omfatter all handel med varer for medlemslandene. Avtalen fører til lavere tollsatser og lavere handelshindre. Den spiller også en viktig rolle i nedbygging av forskjellsbehandling (diskriminering-) av stater i internasjonal handel, subsidier og varestandard, i tillegg til å hjelpe handelen med mindre utviklede land¹⁹.

GATS (the General Agreement on Trade in Services) er avtalen som omfatter all handel med tjenester mellom medlemslandene som er knyttet til flyt av mennesker og arbeidskraft, lufttransport, finansielle midler, shipping og kommunikasjon. Noen medlemsland har i tillegg til denne hovedavtalen, fattet egne avtaler under denne for hvor åpne de er til internasjonal konkurranse, og i hvilke sektorer¹⁹. Underlagt GATS og GATT finner vi også prinsippet kalt «bestevilkårsprinsippet», **MFN- Most-Favoured Nation**. Dette prinsippet gjør at om et land inngår en avtale med et annet for en vare, skal alle WTO-landene behandles likt. Her finnes det for øvrig unntak fra MFN i GATS, blant annet ved inngåelse av regionale eller bilaterale avtaler for enkeltland og varer²⁰. Dette kan gjelde for land og markeder som mottar både bedre og dårligere betingelser, og brukes blant annet til å øke fleksibiliteten ytterligere enn en frihandelsavtale gir²¹. Slike unntak kan kun vare i maksimalt 10 år av gangen¹⁸.

Intellektuelle rettigheter (TRIPS- Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) er en avtale for medlemslandene som omfatter regler og lover som gjelder for handel

¹⁹ WTO. (U.Å.) "WTO in brief".

²⁰ Nærings- og fiskeridepartementet. (2009). "Ordlister; Most-favoured nation(MFN)/ bestevilkårsprinsippet".

²¹ International Trade Center. (u.å.) "MFN exemptions".

omkring idéer og intellektuelle rettigheter. Avtaler gjør det mulig å ha en felles forståelse for, samt et felles regelverk for, begreper som copyright, patenter, merkevarer, geografisk beskyttede titler og industrielt design¹⁸.

Twisteløsning. Et sett av internasjonale regler og lover fordrer også en instans som har mulighet til å opprettholde og sørge for at medlemslandene holder seg til dem. WTO har derfor en mekanisme for tvisteløsning. Dette er noe alle medlemslandene kan benytte seg av hvis de mener at deres rettigheter har blitt brutt. WTO oppfordrer til at uenigheter og tvister skal løses gjennom konsultasjon med hverandre, men om det ikke finnes en umiddelbar løsning, har organisasjonen utnevnte, uavhengige eksperter som avgjør tvister. Totalt har over 500 saker blitt løst siden opprettelsen av WTO i 1995¹⁹.

The Trade Policy Review Mechanism (TPRM) gir medlemslandene et innsyn i de handelspolitiske avtalene som er inngått. WTO betegner dette som et viktig verktøy i å sikre et åpent og transparent avtaleverk, slik at de unngår urettferdighet og handelspolitisk diskriminering. Innsynet skjer enten hvert andre år, hvert fjerde år, eller hvert sjette år, avhengig av størrelsen på markedet. For EU betyr dette at en slik handelspolitisk gjennomgang skjer hvert andre år²². Norges marked er mindre og har derfor siden 1996 hatt en slik gjennomgang hvert fjerde år, med unntak av den siste som kom i 2018, da var det seks år siden forrige gjennomgang²³

2.6 FAO – State of fisheries and aquaculture

The Food and Agriculture Organization of the United Nations (**FAO**) er en særorganisasjon innenfor FN som jobber med å bekjempe sult i verden. Målet deres er å sikre matvaretrygghet og at alle skal ha tilgang på næringsrik mat som igjen fører til aktive og sunne liv²⁴. Annet hvert år publiserer FAO en rapport som ser på utviklingen i fangst, akvakultur, konsum og handel; *The State of World Fisheries and Aquaculture*. Den siste tilgjengelige versjonen er fra 2018³, med datagrunnlag frem til 2016. Rapporten gir et unikt innblikk i hvordan situasjonen for fiskeri og sjømatproduksjon er, noe som er en forutsetning for å kunne se sammenhenger i verdenshandelen for sjømatprodukter.

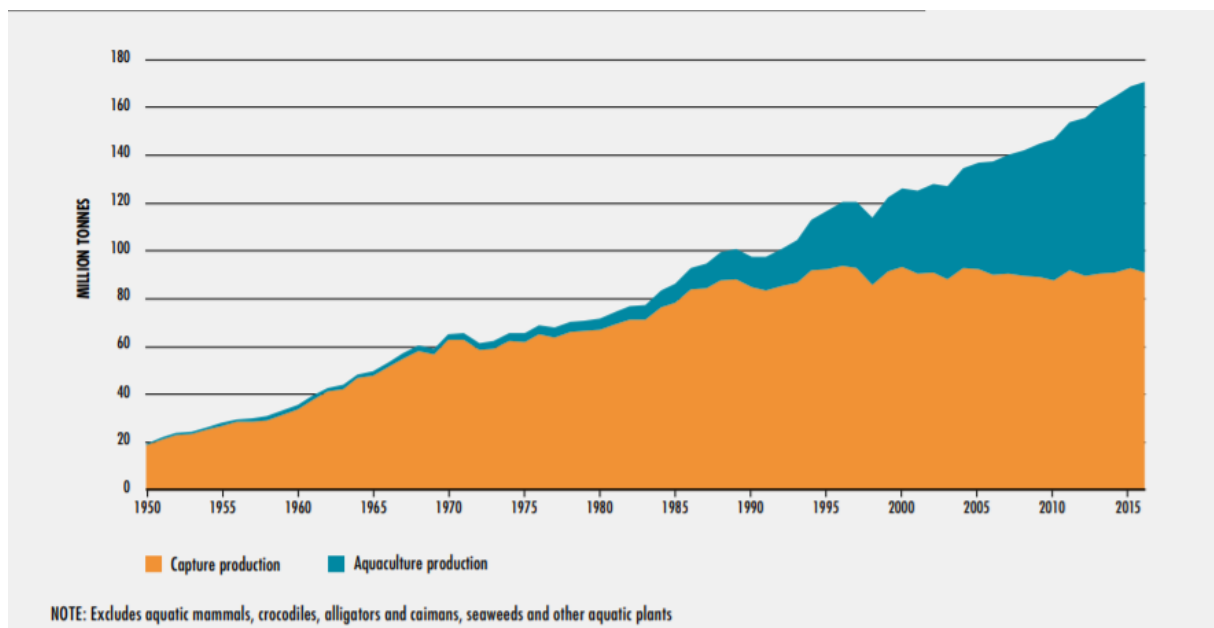
---

²² WTO. (u.å.). "The Trade Policy Review Mechanism (TPRM)".

²³ WTO. (u.å.). "TPRs by country".

²⁴ FAO. (u.å.). "About FAO".

Med en økende verdensbefolkning, øker også behovet for matproduksjon. Tallene i FAOs rapport viser at det har vært en stor vekst i produksjonen av fisk siden 50-tallet, mens de totale landingene av villfanget fisk har vært stabile siden 80-tallet³. På figuren nedenfor kan man se at den totale produksjonen av fisk var på 170,9 millioner tonn i 2016. Av dette sto villfanget fisk for 90,9 millioner tonn, og akvakultur sto for 80 millioner tonn³. Med den trenden som har vært er det sannsynlig at innen få år vil oppdrettet fisk forbigå villfanget fisk, målt i volum. Hvis vi tar med den totale sjømatproduksjonen i verden som inkluderer planter, skalldyr og sjøpattedyr, gikk oppdrett forbi villfangst i 2012²⁵.

Figur 2. Viser volum av villfanget fisk og oppdrettsproduksjon fra 1950-2016³.

Handel av sjømat foregår i dag i alle kontinenter og i de aller fleste land. For noen land og regioner er handel med sjømat essensielt for økonomien. Globalt sett er handel med fisk og sjømatprodukter en av matvarene som handles mest, og totalt står handelen for omtrent 1% av all varehandel, målt i verdi³. Mer fisk blir produsert til menneskemat enn noen gang før, samtidig som produksjonen og konsumet går opp globalt. I tillegg har økt kjøpekraft i tidligere utviklingsland ført til at flere nå har råd til importert sjømat, noe som igjen fører til at noen land eksporterer fisk for store verdier. Totalt var eksporten i 2016 på 142 530 millioner dollar³. Av figuren nedenfor kan man se at av dette var Kina verdens største eksportør av sjømat i 2016, målt i verdi, og har økt sin markedsandel innenfor segmentet ytterligere siden

²⁵ Ritchie, H. og Roser, M. (2020). "Seafood Production".

2006. Likevel blir EU ansett som det største markedet for eksport og import av sjømat, men oversikten vist i FAO tar kun med enkeltland, og derfor vises ikke EU som den største. Norge var den nest største eksportøren i verden, målt i verdi i 2016, og har nesten doblet eksportverdien siden 2006. Mye av grunnen til dette er at det har vært en stor økning i både produksjon av laks, og at prisen for laks og torsk³ har steget betraktelig i perioden²⁶.

Country	2006		2016		APR ^a (%)
	Value (million USD)	Share (%)	Value (million USD)	Share (%)	
Exporters					
China	8 968	10.4	20 131	14.1	8.4
Norway	5 503	6.4	10 770	7.6	6.9
Viet Nam	3 372	3.9	7 320	5.1	8.1
Thailand	5 267	6.1	5 893	4.1	1.1
United States of America	4 143	4.8	5 812	4.1	3.4
India	1 763	2.0	5 546	3.9	12.1
Chile	3 557	4.1	5 143	3.6	3.8
Canada	3 660	4.2	5 004	3.5	3.2
Denmark	3 987	4.6	4 696	3.3	1.7
Sweden	1 551	1.8	4 418	3.1	11.0
Top ten subtotal	41 771	48.4	74 734	52.4	6.0
Rest of world total	44 523	51.6	67 796	47.6	4.3
World total	86 293	100.0	142 530	100.0	5.1
Importers					
United States of America	14 058	15.5	20 547	15.1	3.9
Japan	13 971	15.4	13 878	10.2	-0.1
China	4 126	4.5	8 783	6.5	7.9
Spain	6 359	7.0	7 108	5.2	1.1
France	5 069	5.6	6 177	4.6	2.0
Germany	4 717	5.2	6 153	4.5	2.7
Italy	3 739	4.1	5 601	4.1	4.1
Sweden	2 028	2.2	5 187	3.8	9.8
Republic of Korea	2 753	3.0	4 604	3.4	5.3
United Kingdom	3 714	4.1	4 210	3.1	1.3
Top ten subtotal	60 533	66.6	82 250	60.7	3.1
Rest of world total	30 338	33.4	52 787	39.3	5.7
World total	90 871	100.0	135 037	100.0	4.0

^a APR: average annual percentage growth rate for 2006–2016.

Figur 3. Viser de ti største eksportørene og importørene av sjømat i verden, målt i verdi (millioner dollar)³.

Helt siden unionens dannelse har EU vært det største markedet for import av fisk og sjømat. Fra figuren ovenfor kan man se at USA er det enkeltlandet som importerte mest sjømat av alle, med en total verdi på 20 547 millioner dollar i 2016³. Japans import har vært stabilt høy de siste ti årene og importerte fisk og sjømatprodukter for 13 878 millioner dollar i 2016³. Totalt sto EU, USA og Japan for omtrent 64% av all import i sektoren, målt i verdi i 2016, hvor Japan alene med sin importverdi på 13 878 millioner dollar sto for 10,2% av totalen³.

²⁶ Kbnn. (2019). "Hvorfor har lakseprisen økt så kraftig?"

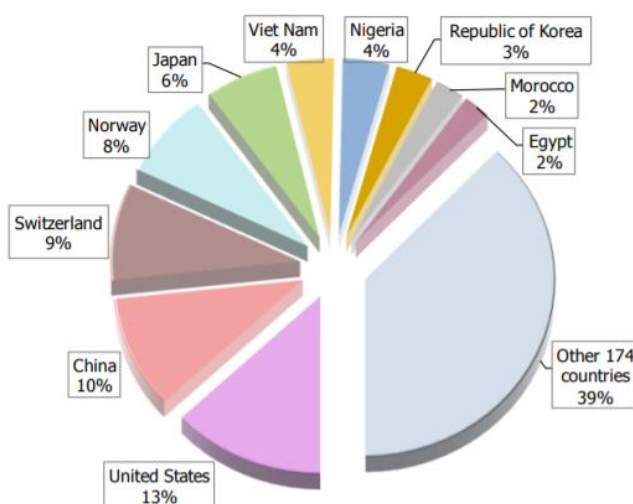
Sør-Korea har hatt en liten økning de siste 10 årene på importsiden, og endte i 2016 på en samlet importverdi for fisk og sjømatprodukter på 4 604 millioner dollar, noe som tilsvarer 3,4% av totalen.³

3 EU

3.1 EU som eksportør av sjømat

EUs økonomiske samarbeid er basert på Roma-traktaten av 1957. I 2019 er det 28 land som er medlemmer av EU, og dermed har en felles tankegang i forhold til økonomisk og politisk samarbeid. Per 2019 er EU verdens største marked med en felles ytre tollmur. De er den største eksportøren i verden av varer og tjenester, og over 100 land har dem som sitt største eksportmarked²⁷. Innen eksport og import av sjømatprodukter er også EU det største markedet totalt, med en total verdi på over 57 milliarder euro i 2017²⁸.

I 2017 var det 5 land som sto for over 70% av eksportvolumet av sjømatprodukter ut av EU. Det var Nederland, som alene står for nesten 25%, Spania, Danmark, Irland og Storbritannia. Når det kommer til eksporten målt i verdi, finner vi Frankrike blant de topp 5 i stedet for Irland. Dette er fordi de eksporterer høykostprodukter som røkt laks og østers. USA og Kina er de to største markedene for eksport av sjømatprodukter fra EU målt i verdi (figur 4). Dette

skjedde etter at Kina økte med hele 43% fra 2016 til 2017 i verdi, og 53% i volum. EU eksporterte 6% av sjømaten til Japan, og 3% til Sør-Korea, målt i verdi. Verdien av dette var på henholdsvis 374 millioner euro for Japan²⁹ og 123 millioner euro for Sør-Korea³⁰.

Figur 4. EUs viktigste eksportmarkeder i verdi²⁸.

²⁷ European Union. (2020). "The EU in brief".

²⁸ European Commission. (2018). "THE EU FISH MARKET- 2018 EDITION".

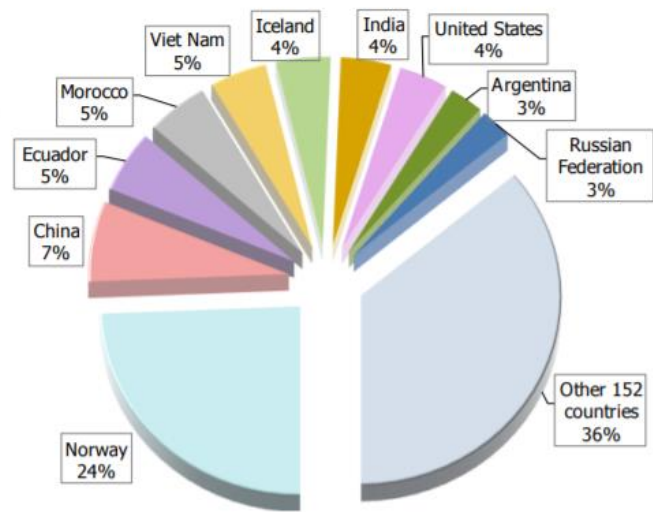
²⁹ European Commission. (2019). *European Union, Trade in goods with Japan*. Tilgjengelig fra:

https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_japan_en.pdf (Hentet: 3. april 2020).

³⁰ European Commission. (2019). *European Union, Trade in goods with South Korea*. Tilgjengelig fra:

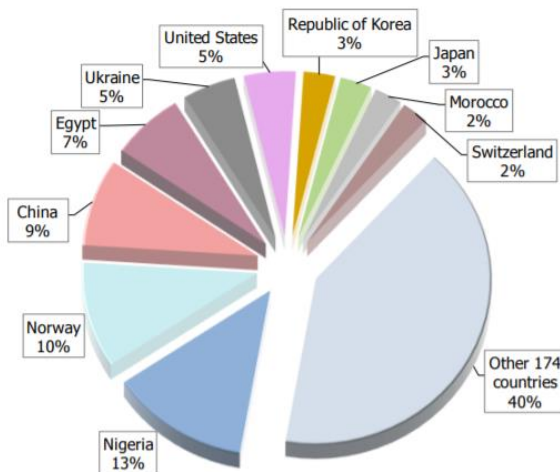
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_south-korea_en.pdf (Hentet: 3. april 2020).

På toppen over eksportmarkeder fra EU målt i volum finner vi Norge og Nigeria (figur 5). Grunnen til denne forskjellen finner vi i hvilke produkter som eksporteres. USA og Kina importerer mye laks og torsk, mens Norge importerer store mengder fiskeolje som blir brukt til fôrproduksjon, og Nigeria store mengder med pelagisk fisk, slik som sild og makrell²⁸. For Japan og Sør-Korea gjelder også det samme som for USA og Kina, de importerer høykostprodukter slik at verdien blir høy, mens det totale volumet er mindre, sett i prosent.

Figur 5. EUs viktigste eksportmarkeder i volum²⁸.

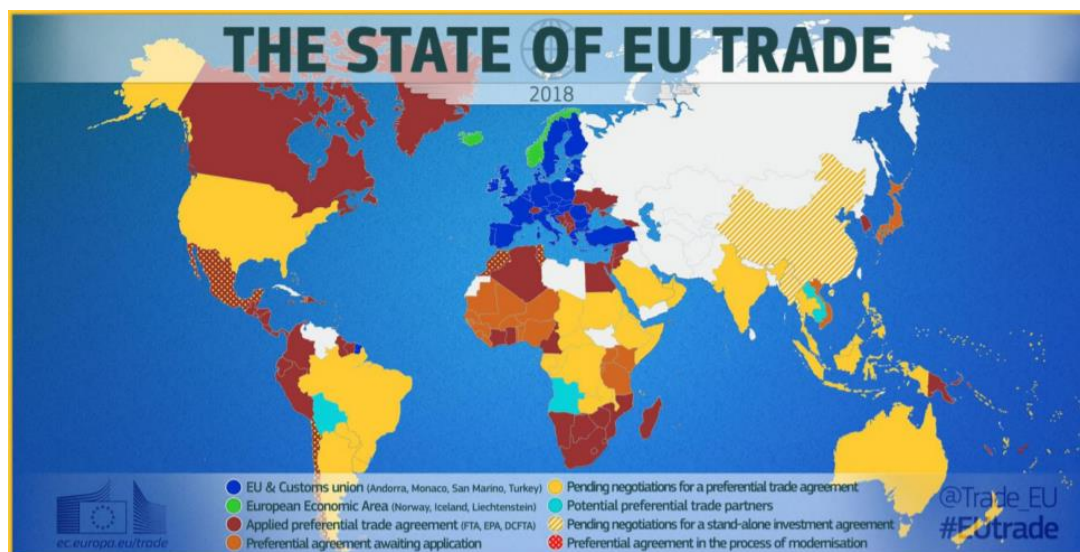
EUs egen totale produksjon av sjømat var på 5,61 millioner tonn til en verdi av 11,63 milliarder euro i 2017. Til sammenligning importerte de 5,9 millioner tonn sjømat til en verdi av 25,3 milliarder euro samme år²⁸. Av dette sto Norge for hele 24% av den totale verdien av sjømat importert til EU (figur 6).

Figur 6. Største eksportører til EU i verdi²⁸.

Ut fra figuren kan vi også se at Ecuador er tredje største eksportør til EU, målt i verdi i 2017. Dette er fordi det i januar 2017 ble inngått en frihandelsavtale mellom EU og Ecuador som gjorde at eksportverdien av sjømatprodukter økte drastisk fra 2016 til 2017²⁸. Både Japan og Sør-Korea sto for 3% hver av den totale importen av sjømat inn til EU.

I 2018 har EU rundt 70 handelsavtaler med land i samtlige kontinenter³¹. Handelsavtalene til EU er svært viktige for flyten av både varer og tjenester inn og ut av EU. Totalt bidrar handelen med land utenfor Europa til 31 millioner arbeidsplasser for europeere³¹.

Figur 7. «The state of EU trade»³¹.

Ut fra figur 7 kan vi se hvilke land EU har handelsavtaler med, hvilke som er under forhandlinger og hvilke land som er interessante å se på for fremtidige forhandlinger. Spesielt interessant er CETA-avtalen som kom på plass i 2017 (EU-Canada Comprehensive Economic and Trade Agreement). Denne handelsavtalen gjorde at det meste av sjømatprodukter eksportert av Canada og inn til EU fikk kutt i tollsatsene over natta da denne avtalen trådte i kraft. 96% av all sjømat fikk nå en tollsats på 0%, mens de resterende 4% skal være borte innen 2024. Dette utgjør en enorm verdiøkning for Canada som eksportør til EU, som tidligere hadde så mye som 25% toll for enkelte produkter³². EU tjener også godt på denne avtalen. Ved å sikre frihandel med Canada økte de den totale eksporten til Canada med hele 7% i 2018³¹.

³¹ European Commission. (2018). "Second annual report on the implementation of EU Trade agreements".

³² Government of Canada. (2020). "Opportunities and Benefits of CETA for Canada's Fish and Seafood Exporters".

3.2 Handelsavtalen mellom EU og Japan (EPA) av 1. Februar 2019

Japan har den tredje største økonomien i verden utenfor EU målt i BNP, men er bare den syvende største handelspartneren til EU (European Commission, 2018a). Estimer har vist at hvis all importtoll inn til Japan blir fjernet, vil det være en besparelse på nærmere 1 milliard euro for EUs eksportører og japanske konsumenter³³. I tillegg vil en reduksjon i tolltariffer føre til en økt eksport i flere sektorer. Dette betyr at for EU, ville det være en stor økonomisk gevinst på å forhandle frem en handelsavtale. I april 2018 signerte partene en handelsavtale med formål å liberalisere og legge til rette for handel og investering, samt å jobbe for et tettere økonomisk samarbeid (European Commission, 2018b, s. 26). Avtalen ble kalt «Economic Partnership Agreement» (EPA), og trådte i kraft 1. februar 2019 (European Commission, 2018a). Videre blir det presentert noen av de viktigste reguleringene og virkefeltene som avtalen omfatter.

Avtalens artikkel 1.3 beskriver hvilke geografiske områder avtalen gjelder for: den Europeiske Unionen og alle deres territorier samt Japan og alle deres territorier. Utover dette er det videre beskrevet at avtalen skal gjelde for alle områder innenfor partenes territorialgrenser, inkludert også de økonomiske sonene og de delene av kontinentalsokkelen som de respektive landene har juridiske rettigheter over (European Commission, 2018b).

---

³³ European Commission. (2018). "Key elements of the EU-Japan Economic Partnership Agreement".

Formålet med avtalen er omtalt tidligere, og i tabell 1.1 er det presentert hvilke sektorer som er estimert til å tjene best på denne avtalen. Tabellen viser en oversikt over en mulig påvirkning for hver enkelt sektor i 2035. Alle tall er i millioner euro.

Tabell 1- Forventet påvirkning av EPA i 2035 i ulike sektorer³⁴ (% og millioner euro).

	EU		Japan	
	%	absolute change € million	%	absolute change € million
Rice	0.0	2	-0.0	-3
Cereal grains	-0.0	-6	-0.4	-2
Other Primary	0.0	78	-0.1	-61
Livestock	0.2	278	-0.6	-119
Meat	0.2	725	-0.5	-162
Fishery	0.0	5	-0.0	-5
Dairy	0.3	1,054	-1.5	-505
Beverages and Tobacco	0.2	535	0.2	196
Processed Food	0.2	1841	-0.2	-493
Textile, Apparel and Leather	1.9	7,096	-2.2	-1,327
Wood	0.2	2,187	0.4	841
Chemicals	0.1	1,975	1.2	6,235
Motor Vehicles	-0.0	-139	2.5	13,861
Transport Equipment	0.0	30	2.4	1,221
Electronic Equipment	0.1	328	0.6	2,093
Metal Products	0.1	805	1.1	2,424
Machinery and equipment	0.1	1,307	1.0	5,362
Ferrous Metal products	0.1	272	0.9	3,113
Other Manufacture	0.2	949	0.9	676
Minerals and glass	0.1	3103	0.8	5,565
Other Transp. and travel agencies	0.1	2400	0.5	2,819
Air Transport	0.1	307	0.3	187
Water Transport	0.1	601	0.3	524
Business services	0.2	12,844	0.8	11,174
Communication	0.1	1,123	0.4	1154
Trade	0.1	6,943	0.7	10,436
Finance and Insurance	0.1	2,831	0.6	3,355
Construction	0.3	9,423	1.5	9,150
Other Services	0.1	6,150	0.1	4,614

EPA tar for seg de fleste sektorene for å kunne eliminere eller sette ned tariffen og fjerne diskriminering av utenlandske firmaer i eget land. Ut fra tabell 1.1 kan vi se at det er i forretningsbransjen, handel, konstruksjon og tekstilbransjen EU får sin største forventede oppgang. For Japan er det forretningsbransjen, handel, konstruksjon og kjøretøy som vil få den største positive veksten for landet. For fiskeprodukter ser vi at endringen er så liten at den tilsvarer omtrent 0 %. I en annen figur i “THE ECONOMIC IMPACT OF THE EU - JAPAN ECONOMIC PARTNERSHIP AGREEMENT (EPA)” (2018) s. 51, kan vi se at

³⁴ European Commission's Directorate-General for Trade. (2018). “THE ECONOMIC IMPACT OF THE EU - JAPAN ECONOMIC PARTNERSHIP AGREEMENT (EPA)”.

meieriprodukter og tekstiler vil få over 200% økning for EU, i den bilaterale handelen, mens kjøretøy, kjemikalier, maskiner og mineraler og glass får den største endringen bilateralt for Japan, målt i verdi.

For verken Japan eller EU vil EPA utgjøre noen særlig forskjell i handelen med sjømat, sett i det totale makroøkonomiske utfallet av avtalen. Tolltariffene skal nedskrives for import av makrellstørje til Japan, og det er forventet at den største endringen vil være for dette produktet, da tollen går fra 3,5% til 0. Endringen i den bilaterale handelen for fiskeri er estimert til å være på 5 millioner euro for EU og 5 millioner euro for Japan. Dette utgjør en endring på ~0,0% for den totale sjømathandelen for begge parter³⁴. Avtalens hovedtyngde og argumenter for EU og Japan ligger dermed *ikke* i handelen av sjømat. Det største incentivet for EU ligger i eksport av viner og oster samt geografisk beskyttelse av varer. For Japan ligger hovedtyngden av avtalen i å bedre markedsadgangen for japanske biler³⁵. Selv om dette utgjør det meste av grunnlaget for verdiene i avtalen, vil det også være av betydning for sjømateksporten. Fra avtalens inngåelse ble det en enighet om å fjerne all toll på sjømat over 5 år. Dette har størst betydning for Japansk kamskjelleksport, da de er en av de største kamskjelleksportørene i verden. Denne varen hadde ved avtalens inngåelse en tollsats på 8% inn til EU.

Videre ble partene ved inngåelse enige om andre aspekter som er viktige å ta med i utredningen, slik som veterinære- og plantesantitære tiltak (SPS), mekanismer for tvisteløsning og immaterielle rettigheter. Regler som omfatter immaterielle rettigheter er svært viktig for EU, som hele tiden jobber for å bedre dette i utviklingsland³⁶. Denne avtalens rammeverk dekker også dette temaet.

Kapittelet om veterinære og plantesantitære tiltak har som formål å skulle øke forutsigbarheten i all handel med landbruksvarer og sjømat³⁷, men de trenger ikke å endre på de allerede reglene omkring bruken av genmodifisering og hormoner som hver av partene har for sitt hjemmemarked. De er også blitt enige om at landbruksproduksjon og fiskeri skal fremstå transparent, og de skal samarbeide om problemer som måtte oppstå i forhold til sykdom og pest på landbruksvarer.

---

³⁵ Loew, C. (2017). "Trade accord between Japan, EU will eliminate tariffs on seafood".

³⁶ European Commission. (2019). "Intellectual property".

³⁷ European Commission. (2017). "EU-Japan EPA – The Agreement in Principle".

Tvisteløsningsmekanismen som partene har blitt enige om skal sørge for en transparent handel mellom landene og dette er ment å skulle hjelpe med å unngå tvister. Om en uenighet skulle oppstå vil et eget panel med forhåndsutvalgte, uavhengige og svært kvalifiserte personer, løse disse uten forstyrrelser fra partene. Under kapittelet veterinære- og plantesantiære tiltak, vil de fleste tvister kunne løses gjennom avtalens egen mekanisme, men noen unntak som ikke er nevnt vil da kunne løses gjennom WTOs mekanisme for tvisteløsning³⁷.

3.3 Handelsavtalen mellom EU og Sør-Korea av 1. Juli 2011

Sør-Korea er det åttende største eksportmarkedet til EU for varer, mens for Sør-Korea er EU sitt tredje største eksportmarked. I 2018 hadde Sør-Korea og EU en total bilateral handel på ca. 100 milliarder euro. Av dette utgjorde industriprodukter 93,3% av all eksporten fra EU til Sør-Korea, til en verdi av 46 milliarder euro, mens sjømat bare utgjorde 0,3% av den totale eksporten, til en verdi av 131 millioner euro³⁸.

Frihandelsavtalen mellom EU og Sør-Korea ble virkende fra 1. juli 2011, men ble ikke formelt ratifisert før i desember 2015³⁹. Avtalen var den første EU hadde med noe land i Asia, og den mest omfattende. I avtalen står følgende punkter oppført som forklaring på formålet:

“(a) to liberalise and facilitate trade in goods between the Parties, in conformity with Article XXIV of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (hereinafter referred to as ‘GATT 1994’);

(b) to liberalise trade in services and investment between the Parties, in conformity with Article V of the General Agreement on Trade in Services (hereinafter referred to as ‘GATS’);

(c) to promote competition in their economies, particularly as it relates to economic relations between the Parties

(d) to further liberalise, on a mutual basis, the government procurement markets of the Parties;

(e) to adequately and effectively protect intellectual property rights

---

³⁸ European Commission's Directorate-General for Trade. (2019). "European Union, Trade in goods with South Korea".

³⁹ European Commission. (2020). «Countries and regions; South Korea».

(f) to contribute, by removing barriers to trade and by developing an environment conducive to increased investment flows, to the harmonious development and expansion of world trade;

(g) to commit, in the recognition that sustainable development is an overarching objective, to the development of international trade in such a way as to contribute to the objective of sustainable development and strive to ensure that this objective is integrated and reflected at every level of the Parties' trade relationship;

and (h) to promote foreign direct investment without lowering or reducing environmental, labour or occupational health and safety standards in the application and enforcement of environmental and labour laws of the Parties.” (European Union, 2011, s. 8).

Oppsummert vil formålet med avtalen være å styrke handelen med varer og tjenester bilateralt, senke inngangsbarrierene til markedene, samtidig som de skal ha fokus på en bærekraftig utvikling.

Det geografiske virkefeltet for avtalen er hovedsakelig mellom EUs medlemsland og Sør-Korea som nasjon. Selv om avtalen og dens punkter gjelder for de to partene er det beskrevet i avtalens formål (punkt f) at ved å fjerne handelsbarrierer og utvikle et miljø som øker investeringen, vil det hjelpe til å øke den totale verdensøkonomien med dens ringvirkninger (European Union, 2011, s. 8).

Som nevnt, vil et av de viktigste punktene for EU i de fleste avtaler være å verne om opprinnelsesrettighetene sine for en rekke produkter. Dette er et punkt som også legges stor vekt på i avtalen med Sør-Korea. Det settes strenge krav om merking av opprinnelsesland og sted, samt beskyttelse for regionavhengige merkevarer slik som noen typer ost og vin. Sør-Korea forplikter seg til åpenhet rundt importen av varene, og et hvert brudd på forpliktelsene vil bli diskutert blant medlemsstatene (European Union, 2011). Åpenheten og det å være transparent er også noe statene forplikter seg til via sitt samarbeid gjennom WTO og GATS⁴⁰.

De veterinære- og plantesanitære forholdene blir også tatt opp i avtalen. Målet med dette punktet er å sørge for en felles forståelse av de internasjonale standardene samt lik behandling av alle medlemsstatene til EU. Partene forplikter seg til å være transparente i

---

⁴⁰ WTO. (u.å.). "The General Agreement on Trade in Services (GATS): objectives, coverage and disciplines".

informasjonsdelingen, og skal handle sammen om eventuelle sykdommer blant dyr eller planter som måtte forekomme⁴¹.

---

⁴¹ European Commission. (2011). "The EU-Korea Free Trade Agreement in practice".

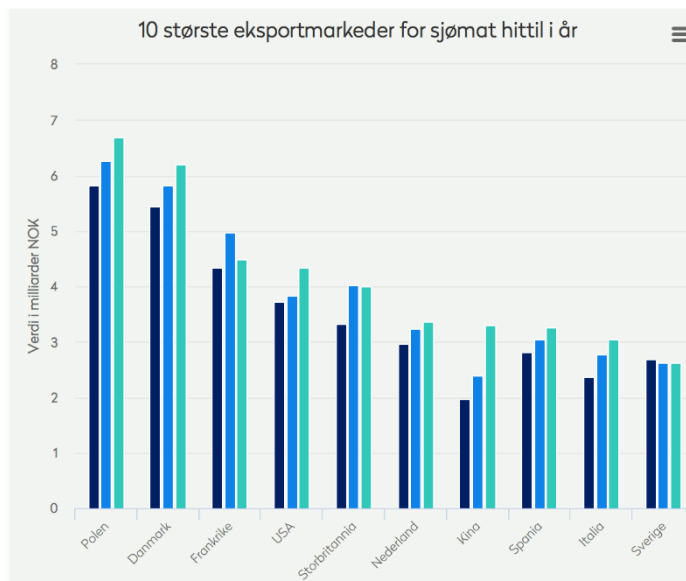
4 Norge

4.1 Norge som eksportør av sjømat

Norge har en lang historie som eksportør av sjømat. Helt siden vikingetiden har Norge drevet handel med sjømatprodukter til andre land. 2019 ble nok et rekordår for norsk sjømateksport, og den totale verdien var på 107,3 milliarder kroner². Dette gjør Norge til verdens nest største eksportør av sjømat målt i verdi, etter Kina³.

4.1.1 Eksport

Det viktigste eksportmarkedet som Norge har er EU. I 2019 Eksporterte Norge 1,6 millioner tonn sjømat til EU for 68 milliarder kroner². Sjømateksporten til EU-markedet har økt på grunn av en gunstig valutasisuasjon mot euroen og lavere konkurranse. Det største enkeltmarkedet for Norge er Polen, hvor vi eksporterte 230 000 tonn sjømat til en verdi av 10,6 milliarder kroner. Deretter følger Danmark og Frankrike med henholdsvis 9,22 milliarder og 7,12 milliarder i eksportverdi².

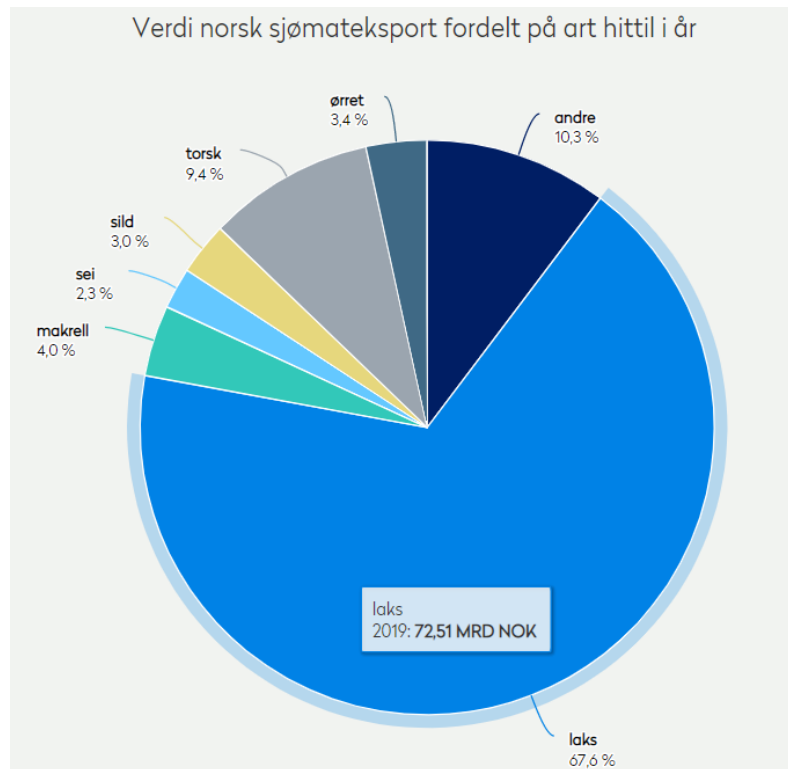
Figur 8. Viser de 10 største eksportmarkedene for Norge de tre siste årene, hvor grønn søyle viser 2019¹.

Laks har den største eksportverdien for Norge, både i volum og verdi. I 2019 eksporterte Norge 1,12 million tonn laks til en verdi av 72,5 milliarder kroner². Sett bort i fra laks, er

ørret den andre store oppdrettsarten i Norge, hvor vi i 2019 eksporterte 59 585 tonn for 3,68 milliarder².

Ser vi på fiskeri- og fangstsektoren, er torsk den største arten målt i verdi. Norge eksporterte, i 2019, 180 600 tonn torsk for 10,07 milliarder kroner². 2019 var et rekordår innen

hvitfiskkartene målt i verdi. Eksporten av torsk økte med 7 prosent i verdi² som en konsekvens av økte priser. Etter torsken, kommer makrell som den nest største arten i fangstsektoren. I 2019 eksporterte Norge 255 000 tonn makrell til en verdi av 3,8 milliarder. Sei er den nest største hvitfiskarten, hvor Norge eksporterte 106 000 tonn for 2,1 milliarder i 2019².

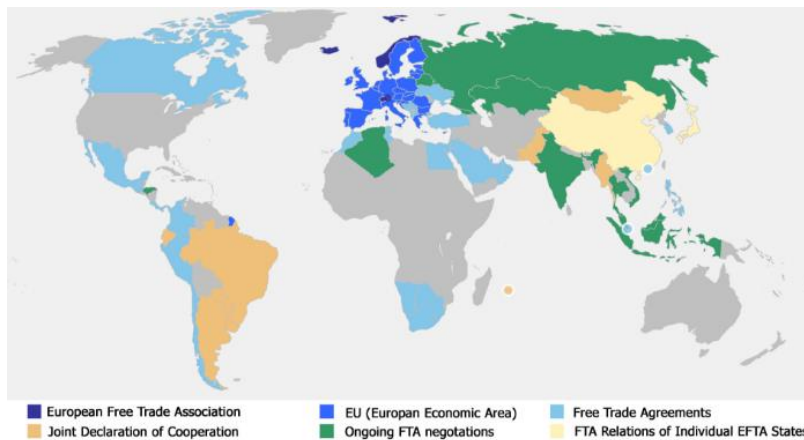
Figur 9. Viser verdien av ulike arter Norge eksporterte i 2019².

I Skalldyrsektoren er den viktigste arten reker, hvor Norge eksporterte 10 700 tonn til en verdi av 831 millioner i 2019. Kongekrabbe er den nest største, med volum på 2000 tonn til en verdi på 579 millioner².

4.1.2 Handelsavtaler

Totalt har Norge inngått 29 avtaler med 41 land. 27 av disse avtalene er inngått gjennom EFTA-samarbeidet, mens frihandelsavtalene med Grønland og Færøyene er inngått direkte, altså bilaterale¹⁵.

Ut fra figur 10 kan vi se hvilke land Norge har avtaler med, og hvilke som er under forhandlinger. Per 2020 er det Kina, India, Malaysia, Vietnam og MERCOSUR som er under

forhandlinger, mens forhandlingene med Thailand, Algerie og Russland er satt på vent. Av Norges viktigste handelspartnere i verden (EU, USA og Kina) har vi per 2020 bare inngått en handelsavtale med EU.

Figur 10. Oversikt over Norges handelsavtaler¹⁵.

4.1.3 Norge, EFTA og EØS

I 1960 ble EFTA etablert mellom de da syv landene for å fremme fri handel og økonomisk vekst mellom landene. I dag er det Norge, Liechtenstein, Sveits og Island som er med i denne organisasjonen¹². I 1994 trådte avtalen om det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS) i kraft, noe som Norge også er en del av. Avtalen omfatter 28 EU-land samt EFTA-landene Norge, Island og Liechtenstein. Avtalen har som formål å gi et felles reglement rundt handel og økonomi⁴². Fordelen for Norge her var at de ble en del av EUs indre marked, hvor det er fri flyt av varer og tjenester.

Selv om Norge er med i EØS, forhandles det likevel om frihandelsavtaler gjennom EFTA-samarbeidet for at Norge skal kunne ha fri handel med andre deler av verden enn bare EU. Historisk sett har det vært svært viktig for Norge å prøve å få de samme avtalene som EU forhandlet seg frem til for at ikke norske eksportbedrifter skulle miste konkurransekraft i forhold til andre land. I de senere årene har Norge sett bort fra dette, og heller fokusert på handelsavtaler med land av økonomisk betydning for norsk næringsliv, uavhengig av EUs prioriteringer. I dag prioriteres det å få markedsadgang i land som vil være interessert i industrivarer, fisk og tjenester⁴².

⁴² Nærings- og fiskeridepartementet. (2016). "Om frihandelsavtaler".

4.2 Handelsavtalen mellom Norge (EFTA) og Sør-Korea av 1. september 2006

Sør-Korea er Norges tredje største handelspartner i Asia etter Kina og Japan. Totalt var handelen til Sør-Korea på 31,7 milliarder kroner i 2019⁴³, og Norge eksporterte sjømat til Sør-Korea til en samlet verdi på 404 millioner dollar i 2018⁴⁴. Via EFTA- samarbeidet signerte Norge en frihandelsavtale med Republikken Korea (Sør-Korea) i 2005, som trådte i kraft 1. september 2006⁴⁵. Formålet med avtalen var å bidra til økt samhandel og økonomisk samarbeid mellom EFTA-statene og Sør-Korea. Avtalen omfatter all handel med fisk og fiskeprodukter, bearbejdede landbruksvarer, og med få unntak alle industrivarer. Partene forplikter seg også til en ikke-diskriminerende økonomisk konkurranse i markedene⁴⁶.

Frihandelsavtalens geografiske virkefelt gjelder for alle EFTA-statenes områder (for Svalbard kun varer, ikke tjenester) og Sør-Korea, men for landbruksvarer har hver enkelt stat inngått en bilateral avtale om handel av landbruksvarer⁴⁶. For Norge trådte denne i kraft samme dato som frihandelsavtalen. Selv om den bilaterale avtalen formelt sett ikke er en del av frihandelsavtalen, er den en del av de dokumentene som danner grunnlaget for handel mellom partene. Eksempelvis gjelder frihandelsavtalens krav om opprinnelsesregler også for varer som Norge har gitt Sør-Korea tollfrihet for. Dette innebærer en rekke planter og plantedeler, blomster, frukt, oljer og konserverte frukt⁴⁶.

For de fleste industriprodukter ble det innført tollfrihet fra avtalens iverksettingstidspunkt, så lenge de oppfylte kravene om opprinnelsesregler. For en del produkter er det imidlertid avtalt en nedtrappingsperiode for tollsatsene. Dette vil innebære full tollfrihet for en rekke varer i henholdsvis 2009, 2011 og 2013⁴⁶. For fisk og sjømatprodukter gjelder vedlegg V, og egne bestemmelser, for tollavvikling og vareomfang.

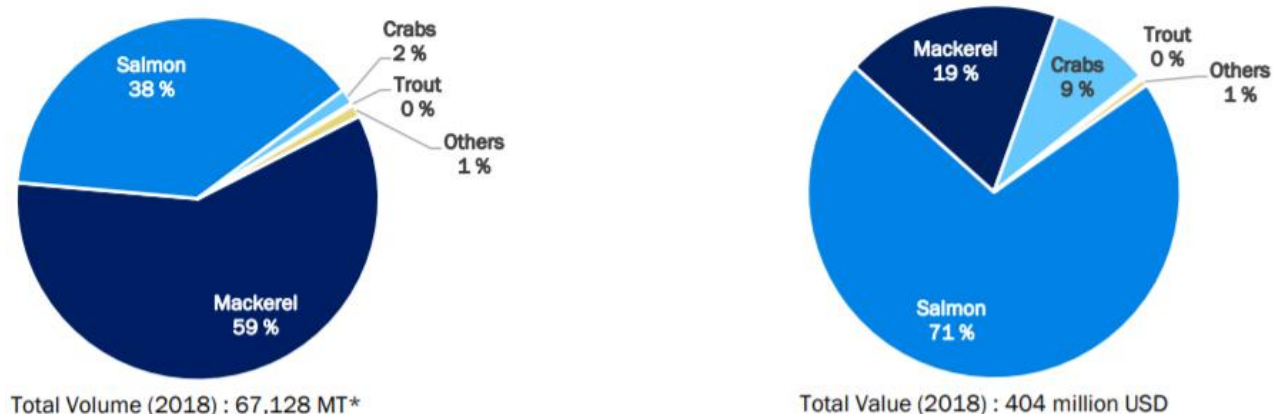
⁴³ SSB. (2019). "Norges varehandel med utlandet".

⁴⁴ Norges Sjømatråd. (2019). "Norwegian Mackerel in Korean Market 2018/2019".

⁴⁵ Nærings- og fiskeridepartementet. (2013). "Mer om avtalen med Sør-Korea".

⁴⁶ Toll- og avgiftsdirektoratet. (2006). "Iverksetting av Frihandelsavtale mellom EFTA-landene (Island, Liechtenstein, Norge, Sveits) og Republikken Korea (Sør-Korea) herunder iverksetting av Bilateral landbruksavtale mellom Norge og Republikken Korea (Sør-Korea)".

I vedlegg V i frihandelsavtalen mellom EFTA-statene og Sør-Korea, er det beskrevet særskilt bestemmelsene rundt eksport og tollsatser knyttet til fisk og sjømat, noe som er spesielt viktig for Norge⁴⁷. For disse produktene er det avtalt en nedtrapping av tollsatser over en begrenset periode. Fisk og sjømatprodukter deles inn i ulike grupper hvor tollsatsene skal reduseres ulikt. Etter nedtrappingsperioden ble de ulike gruppene, med noen få unntak, innvilget full tollfrihet i henholdsvis 2009, 2011, 2013 og 2016 (EFTA, 2005). Ut fra figur 11 kan man se at for Norges fiskeriekseport til Sør-Korea, var det tollfriheten på fersk laks, makrell og kongekrabbe som var de viktigste produktene, da dette er de fiskeproduktene som Norge eksporterer mest av til Sør-Korea⁴⁴. Figuren viser at av det totale volumet av sjømat eksportert til Sør-Korea var 59% makrell, 38% laks, 2% krabber og 1% andre produkter. Ser vi på verdien av produktene kan vi se at på grunn av laksens høye pris, sto den for hele 71% av verdien, krabber for 9%, mens makrellen som er billigere, sto for 19% av eksportverdien i 2018⁴⁴.

Figur 11. Viser Sør-Koreas import av norsk sjømat i 2018, målt i volum (vekt), og i verdi (dollar)⁴⁴.

Importtollen for fersk laks ble fjernet i 2006, fryst laks i 2009 og kongekrabbe i 2011. For makrell ble importtollen fjernet i 2006, men tollfriheten på import av makrell er underlagt et kvotesystem som revurderes hvert 6. år. (EFTA, 2005).

Avtalens kapittel 9 tar for seg tvisteløsninger og uenigheter omkring overholdelse av avtalens innhold og forpliktelser, og WTO-avtalens forpliktelser. Enhver EFTA-stat, eller EFTA som fellesskap, kan be om konsultasjon hvis en av partene mener at den andre parten ikke har overholdt avtalens bestemmelser. Det samme gjelder for Sør-Korea. Med mindre en av

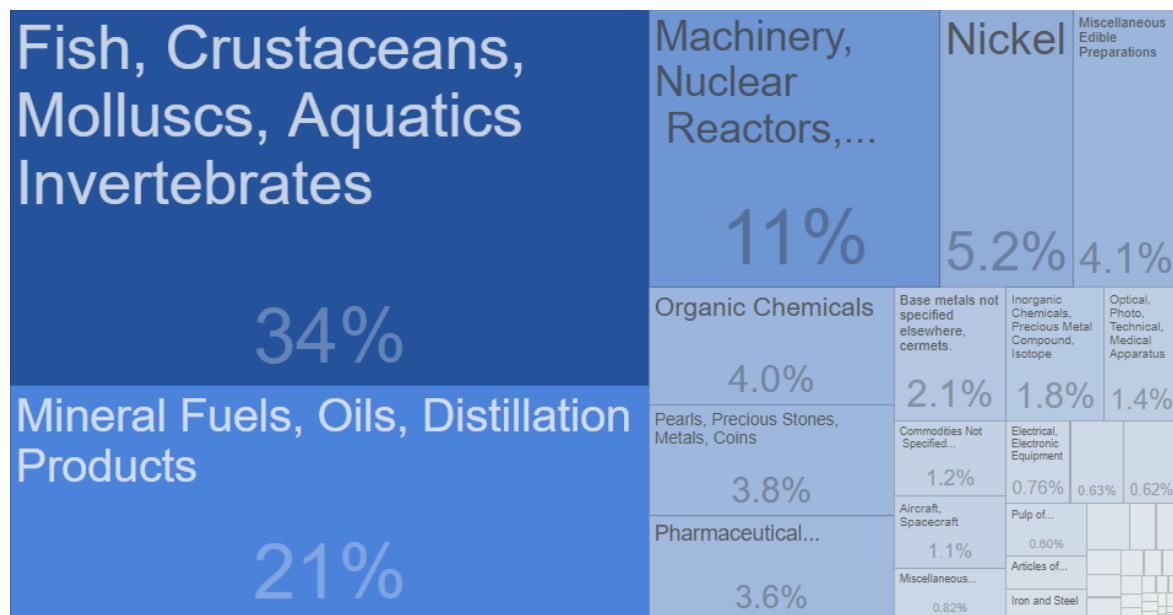
⁴⁷ Lovdata. (2005). "Frihandelsavtale mellom EFTA-statene og Sør-Korea".

partene er uenige, skal en slik konsultasjon befinne seg i «Joint Committee» (EFTA, 2005 s. 34). Kapitlet omfatter også et felles reglement for frister som må overholdes av statene ved klager, og setter rammeverket for hvilke hensyn som må tas i en eventuell tvist. Dette innebærer tidsfrister, nasjonalitet til medlemmer av komiteer og dokumentering (EFTA, 2005).

4.3 Handel mellom Norge og Japan

Helt siden unionsoppløsningen fra Sverige i 1905, har Norge og Japan hatt diplomatiske relasjoner. Norge har et godt forhold til Japan, og de deler synet på en rekke fundamentale verdier⁴⁸. Det gode forholdet nasjonene har til hverandre legger til rette for en viktig handel- og økonomisk relasjon.

For Norge er Japan en viktig handelspartner, og i 2018 var den totale handelen på 24,89 milliarder kroner⁵. Av dette utgjorde importen 13,2 milliarder kroner, og eksporten 11,6 milliarder kroner. Ut fra figur 12 kan man se hvilke varegrupper som var de viktigste eksportvarene for Norge i handelen med Japan for 2018.

Figur 12. Eksportvarer fra Norge til Japan for 2018 (prosentvis), målt i verdi (Trading Economics, 2019).

Den totale verdien av norsk sjømateksport til Japan utgjorde derfor hele 3,94 milliarder kroner i 2018. For Japan var de viktigste eksportproduktene til det norske markedet kjøretøy og jern-

⁴⁸ Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2018). "Japan-Norway Relations (Basic Data)"

og stålprodukter. Disse to varegruppene utgjorde henholdsvis 43% og 14% av den totale verdien⁴⁸.

Det har flere ganger vært ytret et ønske fra begge parter om at en handelsavtale ville gagnet begge landenes økonomi^{49 50 51}. Senest i mars 2019 var Norges daværende fiskeriminister Harald T. Nesvik i Japan i møte med Japans fiskeriminister. Her ble det sagt i en pressemelding fra regjeringen at «Japan er et av de viktigste markedene for norsk sjømat. Det er et land vi lenge har ønsket å inngå en handelsavtale med⁴⁹». Det er viktig å nevne at EU nylig har inngått avtale med Japan, noe som tidligere i oppgaven har blitt nevnt som viktig for Norges prioriteringer i forhold til handelsavtaler.

Siden Norge og Japan ikke har noen frihandelsavtale skjer handelen mellom landene på bakgrunn av landenes medlemskap i WTO, og deres generalavtaler. Tollsatsene er fastsatt av landene selv, men følger MFN-systemet som ble nevnt i kapittel 2 om WTO. Per 2017, lå disse tollsatsene på 3,5% for fryst laks og ørret, 7% for hel fryst makrell og 10% for fryst makrellfilet⁵¹. Estimer har vist at for norsk sjømatnæring ville besparelsene i tollsatser kunne blitt opp mot 1 milliard kroner over en femårsperiode hvis en frihandelsavtale mellom Japan og Norge blir inngått, og dermed får en frihandel på sjømat til Japan⁵¹.

---

⁴⁹ Nærings- og fiskeridepartementet. (2019). "Ønsker handelsavtale med Japan".

⁵⁰ Norges Sjømatråd. (2019). "På lag med japanske sjømataktører for å sikre norsk sjømat".

⁵¹ Norges Sjømatråd. (2017). "Ønsker frihandelsavtale med Japan".

5 Analyse

I analysedelen av oppgaven vil jeg analysere informasjonen som er innhentet og presentert tidligere i oppgaven, ved hjelp av teorigrunnet som er presentert, og i henhold til problemstillingene. Først vil jeg starte med en oppsummering av oppgaven.

5.1 Funn

Sjømat er en viktig handelsvare for en rekke områder i hele verden, og for enkelte land er det den største handelsvaren de har. Totalt ble det produsert 178,8 millioner tonn sjømat på verdensbasis i 2018¹. For Norge har fisk og sjømat vært en viktig handelsvare i flere hundre år⁶, men for å unngå overbeskatning av de ville bestandene føres et strengt forvaltningsregime. Dermed er det vanskelig å skulle ha noe vekst av betydning i denne eksportnæringen. Løsningen kom i form av oppdrett. På 60-tallet startet den første produksjonen av laks i Norge, og etter noen trøblete år i starten tok det seg betydelig opp fra og med 80-tallet. Siden da har norsk oppdrettsnæring vært den viktigste faktoren til økning i eksportverdien av norsk sjømat, og i 2019 ble en ny milepæl nådd- sjømateksporten hadde en total verdi på 107,3 milliarder kroner².

Med store verdier i omløp, og en produksjon som overstiger hjemmemarkedet i høy grad, er det viktig for Norge å ha gode relasjoner til andre markeder for å få solgt fisken. Det aller største markedet til Norge er EU, som i 2019 importerte over 63% av all sjømaten som Norge eksporterte². Når Norge eksporterer en så stor andel av sjømaten sin til et marked, blir sårbarheten for forandringer stor. Derfor er det viktig for Norge å følge med på hvordan handelsutviklingen til deres viktigste parter er. I denne oppgaven er det derfor et fokus på å skulle se på EU som sjømateksportør, og analysere noen av de viktigste handelspartene for både Norge og EU.

EU- Den Europeiske Union, som i 2019 besto av 28 land²⁷, er verdens største marked med en felles ytre tollmur, og samlet er de verdens største eksportør og importør av sjømat²⁸. Totalt har EU ca. 70 handelsavtaler med land i alle kontinenter, og Norge har avtale med totalt 41 land. I denne oppgaven har jeg valgt å avgrense handelsavtalene til å handle om Norges og EUs handelsrelasjoner til Japan og Sør-Korea. Begge markedene er store konsumenter av sjømat, og derfor spesielt viktig for Norge. EU har inngått handelsavtale med begge markedene som sikrer dem lavere tollsatser på sjømat som eksporteres, mens Norge kun har

en handelsavtale med Sør-Korea. I Norges handel med Japan foregår handelen etter WTOs retningslinjer for handel. Dette innebærer at tollsatsene bli satt ved MFN-systemet som er beskrevet i kapittelet om WTO.

5.2 Analysem modell

Formålet med dette kapittelet er å besvare problemstillingene som kom frem av kapittel 1.2, og var følgende:

1. *«Hvordan er handelsavtalen mellom EU og Japan/ Sør- Korea bygd opp når det gjelder handel med sjømat, og hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?»*
2. *«Hvordan er Norges og EUs handelsvilkår til Japan/ Sør-Korea, satt opp mot hverandre, og påvirkes Norges sjømateksport av EUs avtaler?»*

For å besvare problemstillingene på best mulig vis, er det innhentet relevant informasjon knyttet til Norge og EU som omfatter produksjon, import og eksport av sjømat, størrelse på den totale økonomien og handelsavtaler. Det er også innhentet og presentert den viktigste informasjonen som kommer ut av de inngåtte handelsavtalene mellom de ulike markedene på området sjømat, og sett på hvilke parametere som influerer når to markeder ikke har en gjeldene handelsavtale. Denne informasjonen legger grunnlaget for å kunne analysere og besvare de spørsmål som stilles.

Første del av problemstilling 1, *«Hvordan er handelsavtalen mellom EU og Japan/ Sør-Korea bygd opp når det gjelder handel med sjømat»*, vil bli oppsummert, og presentert i en analytisk modell ut fra de opplysninger gitt vedrørende tollsatter, veterinære forhold, tvisteløsning, geografiske områder og eventuelt andre aspekter ved innholdet i avtalene som kan påvirke handelen med sjømat.

Den andre delen av problemstilling 1, *«hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?»*, vil kreve at relasjonene mellom EU og Japan/Sør-Korea blir sett nærmere på, samt størrelse, ledelse, økonomi og varer. For å analysere og svare på denne problemstillingen vil vi bruke noen av teoriene som er presentert i kapittel 2, som omfatter teoretiske perspektiver på makt, forhandlinger og handel. Målet er å finne frem til faktorer som kunne vært styrende for inngåelsen av handelsavtalene, og vil kunne gi svar på hvorvidt dette er overførbart til andre land som for eksempel Norge.

Den andre problemstillingen, «*Hvordan er Norges og EUs handelsvilkår til Japan/ Sør-Korea, satt opp mot hverandre, og påvirkes Norges sjømateksport av EUs avtaler?*» søker en forståelse av om Norges eksport av sjømat påvirkes av EUs avtaler med Japan og Sør-Korea. For å komme frem til noen svar her, er det nødvendig å se på utviklingen i Norges eksport til markedene, og se på hvilke varer Japan og Sør-Korea har som de viktigste. Dette skal gjøres ved hjelp av informasjonen presentert i kapitlene som omfatter handelsavtalene, og ved hjelp av litteraturen som er beskrevet omkring handel. I tillegg vil det bli deskriptivt beskrevet samt sammenlignet, hvordan EU og Norges handelsvilkår er, sett opp mot hverandre.

5.3 Oppbyggingen av handelsavtalene mellom EU og Japan/ Sør-Korea

For å illustrere og sammenligne de to ulike handelsavtalene vil de først bli presentert i en modell, slik at hovedtrekkene ved dem kommer tydelig frem, deretter ser vi nærmere på punktene i en skriftlig del.

EU/Japan 	EU/Sør-Korea
<ul style="list-style-type: none"> - Trådte i kraft 1. Februar 2019. - Viktigste økonomiske effekter av avtalen ligger i handel med varer som tekstiler, biler og finansielle tjenester. - All toll på sjømat skal fjernes over en femårsperiode. - Felles enighet rundt veterinære tiltak, som går på blant annet felles bekjempelse av sykdommer og det å være transparent i produksjonen av matvarer- herunder fangst og produksjon av sjømat. - Egen tvisteløsningsmekanisme, men kan også bruke WTOs mekanisme for tvisteløsning ved enkelte unntak. 	<ul style="list-style-type: none"> - Trådte i kraft 1. Juli 2011. - Viktigste økonomiske effekter av avtalen ligger i industriprodukter, som utgjør 93,3% av handelen. - All toll på sjømat ble fjernet over en femårsperiode. - Felles forståelse og lik behandling av alle EUs medlemsstater for veterinære tiltak. - Det settes strenge krav til opprinnelsesland og immaterielle rettigheter for merkevarer.

I modellen ovenfor er det listet opp noen av hovedpunktene i avtalen som blant annet er viktig i forståelsen av hvilke faktorer som var styrende for inngåelsen av avtalene. Videre skal vi nå se på avtalenes oppbygging i området som omhandler sjømat.

EU/ Japan

Som nevnt, skal alle tollsatser på sjømatprodukter elimineres over en femårsperiode. Fordi sjømathandelen mellom de to markedene ikke er av stor økonomisk betydning sammenlignet med andre produktgrupper, ser det ikke ut til at frihandelen for sjømat kommer til å ha stor påvirkning på den totale økonomien mellom EU og Japan³⁴.

Selv om partene har en god del handel av sjømaten med hverandre (6% til EU, og 2% fra EU-målt i verdi), går mye av eksporten «utenfor» handelsavtalen på grunn av avtalens kapittel 3-opprinnelsesregler. Norge eksporterer store mengder sjømat inn til EU, hvor noe går til konsum og noe går til foredling og bearbeidelse før det sendes videre til andre markeder. Avtalens opprinnelsesregler sier at for at et produkt skal kunne regnes som å ha opprinnelse i EU må det ha blitt fangstet i EUs territorialvann eller med en båt som tilhører EU, eller blitt oppdrettet i et av EUs medlemsland (European Commission, 2018c). Dette gjør at all sjømat som importeres av EU og som gjennomgår mindre bearbeidning eller foredling av noe slag for å øke holdbarheten, ikke kan unnlates toll etter frihandelsavtalens prinsipper.

EU/ Sør-Korea

Frihandelsavtalen mellom EU og Sør-Korea hadde som formål å styrke handelen med varer og tjenester bilateralt. For handel med sjømat ble partene enige om at all toll på sjømatprodukter skulle fjernes over en femårsperiode. I likhet med Japan, er ikke sjømat av særlig stor betydning på det makroøkonomiske nivået, da sjømat utgjør ca. 0,3% av all eksporten fra EU til Sør-Korea, til en samlet verdi av ca. 131 millioner euro³⁸. Den største økonomiske betydningen av handelsavtalen ser vi på industrivarer, som dominerer handelen mellom EU og Sør-Korea, med 93,3%.

Som nevnt i kapittel 3.2, er opphavsrettigheter og betydningen av opprinnelse viktig for EU, og dette er også et viktig punkt i den bilaterale handelen av sjømat mellom EU og Sør-Korea. I likhet med handelen med Japan vil også reglene rundt opprinnelse påvirke graden av markedsadgang og tollfrihet av bearbeidet sjømat i EU.

5.4 Hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?

For å kunne si noe om faktorer som kan ha vært av betydning for inngåelsen av de ulike avtalene, legges teoriene som ble presentert i kapittel 2 til grunn. Der ble det presentert teorier omkring handel, makt og forhandlinger.

Den klassiske modellen for internasjonal handel av Ricardo (1817), forklarer hvordan internasjonal handel fører til økt velstand i land. Denne teorien i seg selv er ikke forklarende for hvilke faktorer som var styrende for inngåelsen av avtalene direkte, men den gir en forståelse av hvorfor land ønsker å ha internasjonal handel. Alle partene i denne oppgaven (Japan, Sør-Korea, Norge og EU) har fulgt Ricardos (1817) teori om at en overproduksjon på noen spesialiserte områder fører til at de varene kan selges internasjonalt og dermed finansiere import av varer som de ikke har selv. Ut fra oversikten i kapittel 3 og 4 kan vi se at denne overproduksjonen er i Norge i høy grad bestående av fisk og olje/gass-produkter. For EUs del er det en betydelig overproduksjon av varer og tjenester som tekstiler, bygningsmateriell og forretningstjenester. Japan har en overproduksjon av kjøretøy, kjemikalier, bygningsmateriell og forretningstjenester. For Sør-Korea ligger overproduksjonen hovedsakelig i industriprodukter.

All overproduksjonen landene har, bidrar til at det overskytende kan selges ut av landet/markedet og andre varer som det er etterspørsel av kan importeres. Dette betyr at Norge som har svært høy produksjon av sjømat, kan importere varer som for eksempel kjøretøy fra Sør-Korea, som på sin side har overproduksjon av det. Sør-Korea har igjen en for liten produksjon av sjømat til å dekke eget behov, slik at de kan importere dette fra land som Norge.

Videre forklarer Betz (2017) at nyere handelsteori bygger videre på den klassiske handelsteorien beskrevet ovenfor, men beveger seg vekk fra tanken om velstand, til en teori som omhandler drivkreftene bak handelspolitiske valg. Clark (1998) beskriver det som er omtalt som «The Great Divide», og som viser til at det går et skille mellom nasjonalt og overnasjonalt nivå i forbindelse med forklaringer på forhandlinger. Det overnasjonale nivået blir beskrevet som at lands handlinger og interesser er begrenset eller muliggjort på bakgrunn av de internasjonale omgivelsene (Chorev, 2007). I vår studie vil det si at Norge, Japan, Sør-

Korea og EUs interesser og handlinger som skjer på bakgrunn av det overnasjonale nivået, muliggjøres av det internasjonale. Et tydelig funn på dette er WTOs påvirkning på handelsvilkår og avtaler. WTO har med sitt store internasjonale samarbeid ført mange land og markeder sammen. Ved hjelp av prinsipper som MFN og anti-diskriminering bidrar de til at markeder føyer seg til det internasjonale handelsmønsteret og søker på den måten å sikre fri handel av varer og tjenester. Handelsavtalene som er nevnt i oppgaven er alle bygget på grunnlag av WTO-avtalen.

Det nasjonale nivået beskrives av Chorev (2007) som at lands handlinger eller interesser blir gjort og ivarettatt med tanke på det nasjonale. Dette vil si at det tas større hensyn til nasjonale aktører og strukturer, og det er høy grad av nasjonal proteksjonisme. Dette er noe som kan sees i alle handelsvilkårene og avtalene som er presentert i oppgaven. For EU har det vært svært viktig med proteksjonisme overfor opphavsrettigheter og opprinnelsesregler, og for Norge har proteksjonisme overfor landbruk og fiskeri har vært viktig (Backe, 2019).

En annen faktor som kan bidra til forståelsen av inngåelsen av handelsavtaler er makt. I teorien beskriver Lukes (2005) tre dimensjoner for makt. Ved forhandlinger og inngåelsen av avtaler er det mest tenkelig at Lukes (2005) første og tredje dimensjon av makt blir brukt. Den første dimensjonen beskriver at A får sin vilje på bekostning av B. I forhandlinger vil det være naturlig at noen elementer av avtalene vil være på bekostning av den andre, mens situasjonen kan være snudd for andre elementer. Den tredje dimensjonen beskriver en form for makt hvor påvirkningen fra A får B til å gjøre det A vil. I mellomstatlige forhandlinger er det lite trolig at dette skjer, da det er eksemplifisert med opprør eller religiøse seremonier. Men for avgjørelsen nasjonalt, vil inngåelsen av avtaler bli påvirket av slikt, slik det har vært i rundene om hvorvidt Norge skulle være en del av EU.

I kapittelet om makt så vi også på Engelstads (2019) betraktninger av makt: ressurser og utøvelse. Teorien viste at ressursene som en organisasjon har, kan brukes i forhandlinger for å styrke sin egen posisjon. Dette vil si at organisasjoner som EFTA og EU i forhandlinger, vil kunne ha større makt enn om enkeltstatene skulle forhandlet alene fordi de innehar større ressurser, både organisatorisk, men også fysiske ressurser i form av flere varer. Men for å kunne utnytte ressursene må man ha tilstrekkelig kunnskap om hvordan de skal brukes. Dette drar større organisasjoner nytte av ved hjelp av et større nettverk rundt seg som jobber for å blant annet utnytte strategiske muligheter (Engelstad, 2019). Engelstad (2019) sier videre at

den aller viktigste makten vi har er samlet i store organisasjoner fordi tilgangen på større ressurser gir større makt. Det kan derfor tenkes at dette er en av grunnene til at samarbeid som EU, EFTA og WTO eksisterer.

Det siste begrepet som ble omtalt i teorien omhandlet forhandlinger. Her ble det presentert ulike teorier rundt begrepet, hvor noen av de (Melchior & Sverdrup (2015) og Rye (2015) knyttes direkte opp mot Norges forhandlingspolitikk.

Ut fra teorien kan en av faktorene for inngåelsen av handelsavtalene være sakskoblinger. Dette var ifølge Harstad (2015) et forhandlingsutfall som gjorde at de innenlandske interessegruppene var de som hadde størst gevinst av avtalen. For organisasjoner som EU og EFTA, kan det tenkes at på grunn av deres makt som følge av at de er stor, fører til en bedre avtale for medlemslandene enn for den andre parten. Likevel ser vi av handelsavtalene at de hovedsakelig er gjensidige i form av tollsatser og krav, men at de største økonomiene følgelig også får den største fordel totalt, målt i verdi.

Videre ble det også presentert kritikk mot Norges manglende evne til å koble fiskeripolitikk og landbrukspolitikk i forhandlinger (Melchior og Sverdrup, 2015), (Rye, 2015). Dette i seg selv er nødvendigvis ikke en forklarende faktor for de inngåtte avtalene, men heller en mulig faktor for manglende avtaler, som for eksempel til Japan.

5.5 Problemstilling 2: Sammenligning av handelsvilkår og påvirkningen av handelsavtalene

Hensikten med dette kapitlet er å se på handelsvilkårene som Norge og EU har til Japan og Sør-Korea, for så å se på om dette kan påvirke Norges eksport av sjømat til de respektive markedene. Datagrunnlaget for sammenligningen av handelsvilkårene er hentet fra kapittel 3 og 4 i denne oppgaven, og vil gi en oversikt over de viktigste punktene i handelsvilkårene som omhandler sjømat.

Sør-Korea: Både Norge (EFTA) og EU har handelsavtaler med Sør-Korea, som i handelsvilkårene er rimelig like i oppbygningen rundt handel av sjømat etter endt nedskrivingsperiode på toll. For EU var denne nedskrivingsperioden over 5 år, noe som ga full tollfrihet på all sjømathandel mellom markedene. Norge og Sør-Korea inngikk også en avtale om nedskrivning av toll på sjømatprodukter, men over en lengre periode i og for ulike

grupper. Med dette systemet for nedskrivning ble full tollfrihet for sjømat innvilget i 2016 (10 år etter inngåelse), men de viktigste artene for Norge var nedskrevet til null toll i 2011, da kongekrabben også ble tollfri. Laks og makrell ble tollfri i henholdsvis 2006 og 2009. Likevel er blant annet makrellen underlagt et kvotesystem for tollfri import som revurderes hvert 6. år.

Japan: EU inngikk handelsavtale med Japan i 2019, mens per 2020 har ikke Norge eller EFTA inngått noen frihandelsavtale med Japan. Dette betyr at for Norge er det ikke en særegen avtale omkring handel med sjømat til Japan, og handelen følger derfor WTOs retningslinjer for handel (herunder MFN-prinsippet). EU og Japan derimot, ble enige om en tollnedskrivning av sjømatprodukter over en femårsperiode, hvor det fra og med 2024 ikke skal være toll på sjømat.

Det har tidligere i oppgaven blitt sett på betydningen av handelsavtalene som de ulike markedene har inngått, mens det nå skal sees på hvorvidt EUs handelsavtaler med Japan og Sør-Korea påvirker Norges handel av sjømat.

For Norge er sjømateksport essensielt grunnet den høye produksjonen kontra eget konsum. Eksporten av laks og makrell til Japan og Sør-Korea har bidratt positivt til å kunne opprettholde den store mengden sjømateksport. Ut fra figur 9, kan vi se at laks er den aller viktigste eksportvaren norsk fiskerinæring har, målt i verdi. I tillegg kan man se at makrell står for omtrent 4% av den totale verdien av sjømateksporten. Dette er to råvarer som Norge også eksporterer mye av til både Sør-Korea og Japan. EU eksporterte sjømat til Japan og Sør-Korea for omtrent 500 millioner euro i 2012²⁹ ³⁰. Varene som EU eksporterer er i stor grad høykostprodukter som østers og røkt laks, noe som gjør at selv om verdien er høy, er ikke volumet særlig høyt. Verken Japan eller Sør-Korea driver med stor eksport av laks eller torsk inn til EU. Dette fører til at markedet i EU fortsatt er avhengig av Norske sjømatprodukter for å forsyne markedet.

6 Konklusjon

6.1 Konklusjon

Ut fra analysen i kapittel 5 er det nå mulig å komme med noen konklusjoner på problemstillingene. I dette kapitlet vil det også bli presentert implikasjoner som har vært med oppgaven samt noen forslag til videre forskning.

For problemstilling nummer 1: «*Hvordan er handelsavtalen mellom EU og Japan/ Sør-Korea bygd opp når det gjelder handel med sjømat, og hvilke faktorer var styrende for inngåelsen av avtalene?*». Oppbygningen av handelsvilkårene knyttet til sjømat viser at de er like; at det for begge avtalene gjaldt en femårs nedtrapping av tollsatser på sjømatprodukter til en frihandel av sjømat mellom markedene. Ut fra teoriene som ble lagt til grunn i kapittel 2, kan det konkluderes med noen faktorer som kan ha påvirket inngåelsen av avtalene. Som forutsetning for å skulle ha internasjonal handel, var det behovet for varer, og den klassiske teorien om overproduksjon som var de viktigste faktorene. Videre konkluderes det med at påvirkningen fra andre aktører og annen internasjonal handel fører til inngåelse av andre lignende avtaler. Det er også en viktig motivasjonsfaktor for land og markeder å verne om egne interesser. Dette ansees som et argument som ikke nødvendigvis var styrende for selve inngåelsen, men heller innholdet av avtalene. Makt, i denne sammenhengen, kan trolig være en av årsakene til avtaleinngåelse, ettersom press fra en viktig og stor handelspartner kan gjøre at et annet land blir presset eller blir mer villig til å forhandle. I selve forhandlingene vil også makt kunne spille en betydelig rolle, men slik som informasjonsflyten og transparentiteten er nå, er det trolig at makt har mindre å si. Selv om EU er en stor aktør i handelsmarkedet, troner trolig WTO over dem igjen i form av makt, både i størrelse og som rettslig aktør.

For problemstilling nummer 2: «*Hvordan er Norges og EUs handelsvilkår til Japan/ Sør-Korea, satt opp mot hverandre, og påvirkes Norges sjømateksport av EUs avtaler?*». Her ser man at handelsvilkårene for sjømat med Sør-Korea er i dag for Norge og EU bortimot like. De har begge tollfrihet på all sjømat, men for Norge innebærer det at det gis en tollkvote på en av de viktigste eksportproduktene til Sør-Korea, nemlig makrell. I handelen med Japan er det kun EU som har inngått frihandelsavtale og har derfor etter 5 år ingen toll på sjømat. Norge derimot, følger WTOs retningslinjer for handel, og tollsatsene settes etter MFN-

prinsippet. Prinsippet gjør at også Norge må få den samme tollsatsen som det landet som mottar de beste vilkårene får.

En del av problemstillingen var også å se på hvorvidt handelen og handelsvilkårene mellom EU og Sør-Korea/ Japan påvirker Norges sjømathandel med markedene. Etter å ha sett på hvilke sjømatprodukter som disse markedene eksporterer til hverandre, er det lite som tyder på at EU klarer å supplere Japan og Sør-Korea med de samme produktene som Norge gjør, og derfor påvirkes ikke handelen i særlig stor grad. Det som kan være med å påvirke handelen mellom Norge og Japan, er at en frihandelsavtale inngås mellom landene. Dette vil kunne føre til en enda større sjømathandel mellom disse landene.

6.2 Implikasjoner og videre forskning

I oppgaven har vi sett på hvordan EUs markedsadgang for sjømat i Japan og Sør-Korea er, og sammenlignet dette med Norges markedsadgang. Oppgavens rammeverk gjør at detaljene i handelsvilkårene og handelsavtalene ikke blir gått inn på i dybden. En dypere gjennomgang av avtaleverket sett hver for seg kunne vært interessant å se på videre. Siste del av oppgaven tar for seg påvirkningen av EUs handelsvilkår med andre land har for Norges handel, og dette er også noe jeg mener en burde kunne se mer inngående på. Dette vil for eksempel være å se på utviklingen av Norsk sjømateksport til markeder før og etter inngåelsen av handelsavtaler, både av andre aktører, men også avtaler som Norge er en del av. Til slutt vil jeg også trekke frem muligheten for å se på andre handelsavtaler som EU har inngått, og sammenligne disse med Norges som et utvidet prosjekt for å forstå markedsadgangen til EU enda bedre.

Referanseliste

- Backe, B.H. (2019) Markedsadgang for fisk og sjømat til EUs indre marked. *En komparativ casestudie av norsk og islandsk handelspolitisk posisjon*.
- Betz, T. (2017). Trading Interests: Domestic Institutions, International Negotiations, and the Politics of Trade. *The Journal of Politics*, 79(4), s. 1237-1252. Doi: 10.1086/692476
- Chorev, N. (2007). A Fluid Divide: Domestic and International Factors in US Trade Policy Formation. *Review of International Political Economy*, 14 (4), s. 653–689
- Clark, I. (1998). Beyond the Great Divide: Globalization and the Theory of International Relations. *Review of International Studies*, 24(4), 479-498. Hentet fra: <https://www.jstor.org/stable/pdf/20097546.pdf?refreqid=excelsior%3A1f5e3c837db6e>
- Davies, Howard. (2018). *EU-Korea: the Free Trade Agreement and the Framework Agreement What do they mean for higher education?* European University Association 2018. Tilgjengelig fra: <https://eua.eu/downloads/publications/eu-korea-the%20free%20trade%20agreement%20and%20the%20framework%20agreement.pdf> (Hentet 20. April 2020).
- Engelstad, Fredrik. (2019). makt. I Store norske leksikon. Hentet fra: <https://snl.no/makt>
- EFTA. (2005). Free Trade Agreement between The Republic of Korea and The EFTA-States-Annex V.
- EFTA. (u.å.). *EFTA through the years*. Tilgjengelig fra: <https://www.efta.int/About-EFTA/EFTA-through-years-747> (Hentet: 6. November 2019).
- EFTA. (u.å.). *Free Trade Agreements and Trade Relations by Partners*. Tilgjengelig fra: <https://www.efta.int/free-trade/free-trade-agreements> (Hentet: 10. November 2019).
- EFTA. (u.å.). *The European Free Trade Association*. Tilgjengelig fra: <https://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association> (Hentet: 6. November 2019).
- European Commission. (2011). *The EU-Korea Free Trade Agreement in practice*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011.

- European Commission. (2017). *EU-Japan EPA – The Agreement in Principle*. Tilgjengelig fra: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2017/july/tradoc_155693.doc.pdf (Hentet: 20. November 2019).
- European Commission. (2018). *Key elements of the EU-Japan Economic Partnership Agreement*. Tilgjengelig fra: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_6784 (Hentet: 19. November 2019).
- European Commission. (2018). *Second annual report on the implementation of EU Trade agreements*. Tilgjengelig fra: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157469.pdf (Hentet: 4. Februar 2020).
- European Commission. (2018). *THE EU FISH MARKET- 2018 EDITION*. Tilgjengelig fra: https://www.eumofa.eu/documents/20178/132648/EN_The+EU+fish+market+2018.pdf (Hentet: 26. Oktober 2019).
- European Commission. (2018a). *Proposal for a COUNCIL DECISION on the signing, on behalf of the European Union, of the Economic Partnership Agreement between the European Union and Japan*. Brussels: European Commission
- European Commission. (2018b). *ANNEX to the Proposal for a Council Decision on the signing, on behalf of the European Union, of the Economic Partnership Agreement between the European Union and Japan*. Brussels: European Commission
- European Commission. (2018c). *Agreement between the European Union and Japan for an economic partnership – full text*. Brussels: European Commission
- European Commission. (2019). *European Union, Trade in goods with Japan*. Tilgjengelig fra: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_japan_en.pdf (Hentet: 3. april 2020).
- European Commission. (2019). *European Union, Trade in goods with South Korea*. Tilgjengelig fra: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_south-korea_en.pdf (Hentet: 3. april 2020).

- European Commission. (2019). *Intellectual property*. Tilgjengelig fra: <https://ec.europa.eu/trade/policy/accessing-markets/intellectual-property/> (Hentet: 5. april 2020).
- European Commission. (2020). *Countries and regions; South Korea*. Tilgjengelig fra: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/south-korea/> (Hentet 13. Januar 2020).
- European Union. (2011). *FREE TRADE AGREEMENT between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part (L127)*.
- European Union. (2020). *The EU in brief*. Tilgjengelig fra: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en#stability,-a-single-currency,-mobility-and-growth (Hentet: 4. april 2020).
- European Commission's Directorate-General for Trade. (2018). *THE ECONOMIC IMPACT OF THE EU - JAPAN ECONOMIC PARTNERSHIP AGREEMENT (EPA)*. Tilgjengelig fra: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/july/tradoc_157115.pdf (Hentet: 20. November 2019).
- European Commission's Directorate-General for Trade. (2019). *European Union, Trade in goods with South Korea*. Tilgjengelig fra: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_south-korea_en.pdf (Hentet 10. januar 2020).
- FAO. (2018). *The state of world fisheries and aquaculture 2018*. Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/3/i9540en/i9540en.pdf> (Hentet: 22. mars 2020).
- FAO. (2019) *Globefish highlights- A quarterly update on world seafood markets*. Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/3/ca4185en/ca4185en.pdf> (Hentet: 10. mars 2020).
- FAO. (u.å.). *About FAO*. Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/about/en/> (Hentet: 2. Februar 2020)
- Farsund, A. A. (2009) Doha-runden i WTO: Effekter for norsk fiskeri-, havbruks- og landbrukspolitikk (IRIS rapport 289/2009.)
- Fukanari, Kimura. (2017). *The Significance of the Japan-EU Economic Partnership Agreement*. Nippon.com. Tilgjengelig fra: <https://www.nippon.com/en/currents/d00437/the-significance-of-the-japan-eu-economic-partnership-agreement.html> (Hentet: 20. April 2020).

- Government of Canada. (2020). *Opportunities and Benefits of CETA for Canada's Fish and Seafood Exporters*. Tilgjengelig fra: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/business-entreprise/sectors-secteurs/FSE-EPFM.aspx?lang=eng> (Hentet: 5. Februar 2020).
- Harstad, B. G. (2015). *Koblinger og forhandlinger – bakgrunnsteori*. I A. Melchior & U. Sverdrup (Red.), *Interessekonflikter i norsk handelspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hill, M. (2013). *The Public Policy Process* (6. Utg.) Harlow: Pearson.
- Horstmann, I.J., Markusen, J.R. & Robles, J. (2000). *Multi-issue bargaining and linked games: issues and agenda setting for international negotiations*. Mimeo: University of Western Ontario & University of Colorado.
- International Trade Center. (u.å.). *MFN exemptions*. Tilgjengelig fra: <http://www.intracen.org/MFN-exemptions/> (Hentet: 16. Mars 2020).
- Kbnn. (2019). *Hvorfor har lakseprisen økt så kraftig?* Capia. Tilgjengelig fra: <https://www.kbnn.no/artikkel/hvorfor-har-lakseprisen-okt-sa-kraftig> (Hentet: 5. April 2020).
- Lijphart, A. 1971. *Comparative Politics and the Comparative Method*. *The American Political Science Review*, 65(3), s. 682-693.
- Loew, Chris. (2017). *Trade accord between Japan, EU will eliminate tariffs on seafood*. SeafoodSource.com. Tilgjengelig fra: <https://www.seafoodsource.com/news/supply-trade/trade-accord-between-japan-eu-will-eliminate-tariffs-on-seafood> (Hentet: 25. mars 2020).
- Lovdata. (2005). *Frihandelsavtale mellom EFTA-statene og Sør-Korea*. Tilgjengelig fra: https://lovdata.no/dokument/TRAKTATEN/traktat/2005-12-15-66/KAPITTEL_13#KAPITTEL_13 (Hentet: 16. Januar 2020).
- Lukes, Steven (2005): *Power - A Radical View*, New York, Palgrave McMillan
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2018). *Japan-Norway Relations (Basic Data)*. Tilgjengelig fra: <https://www.mofa.go.jp/region/europe/norway/data.html> (Hentet: 12. Desember 2020).

- Norges Fiskeri- og Kysthistorie. (u.å.). *BAND 1: FRAM TIL 1720*. Tilgjengelig fra: <https://norges-fiskeri-og-kysthistorie.w.uib.no/bokverket/bind-1-fangstmenn-fiskerb%c3%b8nder-og-v%c3%a6rfolk-fra-de-eldste-tider-til-1720/> (Hentet: 23. Januar 2020).
- Norges Sjømatråd. (2017). *Ønsker frihandelsavtale med Japan*. Tilgjengelig fra: <https://seafood.no/aktuelt/nyheter/onsker-frihandelsavtale-med-japan/> (Hentet: 10. April 2020).
- Norges Sjømatråd. (2019). *Norwegian Mackerel in Korean Market 2018/2019*. Tilgjengelig fra: <https://seafood.azureedge.net/49c22f/globalassets/markedsinnsikt/rapporter/markedsrapporter/2019/sor-korea/korea-mackerel-2019---revised-may-24th-2019.pdf> (Hentet: 27. februar 2020).
- Norges Sjømatråd. (2019). *På lag med japanske sjømataktører for å sikre norsk sjømat*. Tilgjengelig fra: <https://seafood.no/aktuelt/nyheter/pa-lag-med-japanske-sjomataktorer-for-a-sikre-norsk-sjomat/> (Hentet: 10. April 2020).
- Norges Sjømatråd. (2020). *Nøkkeltall*. Tilgjengelig fra: <https://nokkeltall.seafood.no/> (Hentet: 15. april 2020)
- Norges Sjømatråd. (2020). *Sjømateksport for 107,3 milliarder kroner i 2019*. Tilgjengelig fra: <https://seafood.no/aktuelt/nyheter/sjomateksport-for-1073-milliarder-kroner-i-2019/> (Hentet: 11. mars 2020).
-
- Nærings- og fiskeridepartementet. (2009). *Ordliste; Most-favoured nation(MFN)/bestevilkårsprinsippet*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/handel/nfd---innsiktsartikler/frihandelsavtaler/ordbok-og-faq/id438871/> (Hentet: 16. Mars 2020).
- Nærings- og fiskeridepartementet. (2013). *Mer om avtalen med Sør-Korea*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/handel/nfd---innsiktsartikler/frihandelsavtaler/partner-land/sor-korea/sor-korea/id713027/> (Hentet: 2. April 2020).
- Nærings- og fiskeridepartementet. (2016). *Om frihandelsavtaler*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/handel/nfd--->

- [innsiktsartikler/frihandelsavtaler/handelsavtaler/id438842/](https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/handel/nfd---innsiktsartikler/frihandelsavtaler/handelsavtaler/id438842/) Hentet: 10. desember 2019).
- Nærings- og Fiskeridepartementet. (2018). *Norges frihandelsavtaler*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/handel/nfd---innsiktsartikler/frihandelsavtaler/partner-land/id438843/> (Hentet: 10. November 2019).
- Nærings- og fiskeridepartementet. (2019). *Ønsker handelsavtale med Japan*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/onsker-handelsavtale-med-japan/id2632267/> (Hentet: 10. pril 2020).
- Ricardo, D. (1817). *The Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray, Albemarle-Street.
- Ritchie, Hannah. og Roser, Max. (2020). *Seafood Production*. Our World in Data. Tilgjengelig fra: <https://ourworldindata.org/seafood-production> (Hentet: 3. April 2020).
- Rye, L. (2015). Sakskoblinger i EØS-forhandlingene (1990-91). I A. Melchior, & U. Sverdrup (Red.), *Interessekonflikter i norsk handelspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SSB. (2019). *Fakta om befolkningen*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/befolkning/faktaside/befolkningen> (Hentet: 11. mars 2020).
- SSB. (2019). *Norges varehandel med utlandet*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/norges-varehandel-med-utlandet> (Hentet: 3. April 2020).
- SSB. (2019). *Utenrikshandel med varer*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/statistikker/muh/aar> (Hentet: 11. mars 2020).
- Tjora, A. 2012. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (2. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Toll- og avgiftsdirektoratet. (2006). *Iverksetting av Frihandelsavtale mellom EFTA-landene (Island, Liechtenstein, Norge, Sveits) og Republikken Korea (Sør-Korea) herunder iverksetting av Bilateral landbruksavtale mellom Norge og Republikken Korea (Sør-Korea)*. Tilgjengelig fra: <https://www.toll.no/globalassets/00->

- [upload/avtaler/frihandelsavtaler/sor-korea/iverksettingsrundskriv-3.pdf](#) (Hentet: 16. januar 2020).
- Trading Economics. (2019). *Norway Exports To Japan*. Hentet fra: <https://tradingeconomics.com/norway/exports/japan>
- Utenriks- og forsvarskomiteen v/leder Anniken Huitfeldt. (2019). *Dokument 8:58 S (2018-2019) Representantforslag fra stortingsrepresentantene Audun Lysbakken, Solfrid Lerbrekk og Arne Nævra om å utrede alternativer til EØS-avtalen*. S. 3. Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/innstillinger/stortinget/2018-2019/inns-201819-214s-vedlegg.pdf> s.3. (Hentet: 3. April 2020).
- Utenriksdepartementet. (2015). *Hva EØS-avtalen omfatter*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/eos1/hva-avtalen-omfatter/id685024/> (Hentet: 3. April 2020).
- Utenriksdepartementet. (2017). *Ofte stilte spørsmål*. Regjeringen.no. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/fakta-115259/ofte-stilte-sporsmal/id613868/#HvaerEOS> (Hentet: 11. November 2019).
- UN Comtrade Database. (2019). *World trade statistics*. Tilgjengelig fra: <https://comtrade.un.org/data/> (Hentet: 20. April 2020).
- WTO. (1998). *THE WTO AGREEMENT SERIES 2- GENERAL AGREEMENT ON TARIFFS AND TRADE*. Tilgjengelig fra: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/agrmtseries2_gatt_e.pdf (Hentet: 15. Februar 2020).
- WTO. (u.å.). *The General Agreement on Trade in Services (GATS): objectives, coverage and disciplines*. Tilgjengelig fra: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/gatsqa_e.htm (Hentet 28. mars 2020).
- WTO. (u.å.). *The Trade Policy Review Mechanism (TPRM)*. Tilgjengelig fra: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tprm_e.htm (Hentet: 17. Mars 2020).
- WTO. (u.å.). *The WTO*. Tilgjengelig fra: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm (Hentet: 15. februar 2020).

WTO. (u.å.). *TPRs by country*. Tilgjengelig fra:

https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp_rep_e.htm (Hentet: 20. Mars 2020)

WTO. (u.å.). *WTO in brief*. Tilgjengelig fra:

https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm (Hentet: 16.

Februar 2020).

Ørebech, P. (2011). EØS, fisken, tollene og alternativene til EØS. – *en utredning for Alternativer til dagens EØS-avtale*. Tromsø. UiT.

